

The urban language of belonging

Een onderzoek naar de ruimtelijke bijdrage aan het vinden van je thuis in de stadsrand vanuit internationaal perspectief

Kim van Balken & Josje Staal
16 juni 2020

The urban language of belonging

Een onderzoek naar de ruimtelijke bijdrage aan
het vinden van je thuis in de stadsrand vanuit
internationaal perspectief

Afstudeeronderzoek

16 juni 2020

Kim van Balken & Josje Staal
500759788 - 500758808

Opleiding: Built Environment: Stedenbouw
Onderwijsinstelling: Hogeschool van Amsterdam

Begeleider: Erik A. de Graaf
Tweede lezer: Peter M.H. Dautzenberg

Voorwoord

‘The Urban Language of Belonging’ is een afstudeeronderzoek naar de bijdrage van ruimtelijke kenmerken bij de totstandkoming van een thuisgevoel voor de huidige én de toekomstige bewoner van de stadsrand. De migratiestromen zullen blijven aanhouden door het proces van globalisering en wij verwachten dat de Nederlandse stadsrand een deel van deze toename zal moeten opvangen. Deze ontwikkeling riep bij ons de vraag op hoe de steeds meer divers wordende bevolking hun thuis zal vinden in de stadsranden en welke rol de gebouwde omgeving kan spelen bij het bevorderen van dit thuisgevoel.

Wij, Kim van Balken en Josje Staal, hebben dit afstudeeronderzoek geschreven in de laatste fase van de opleiding Built Environment Stedenbouw aan de Hogeschool van Amsterdam, van februari 2020 tot en met juni 2020. Vanaf het begin is dit ontwerpend onderzoek onderdeel geweest van het stadsrandenlab, een initiatief van de Bond Nederlandse Architecten (BNA) en het architectuurcentrum van Amsterdam, ARCAM. Het stadsrandenlab is een ontwerpstudie waarin professionele ontwerpteams en studenten van verschillende opleidingen onderzoek doen naar mogelijkheden voor het (her)programmeren van de stadsranden.

Bij de start van ons afstudeeronderzoek hebben wij ons verdiept in maatschappelijke stedelijke vraagstukken, waarbij migratie ons erg aan sprak. Dit is een onderwerp dat ontzettend relevant is voor de stad van nu en van de toekomst en dat daarnaast goed xbij onze persoonlijke interesses past, die vooral gecentreerd zijn rondom de sociaal-ruimtelijke aspecten van Stedenbouw. Naast een gedeelde interesse in sociaal-ruimtelijke aspecten legt Josje gedurende haar studie de focus graag op ‘de stad op ooghoogte’ en is Kim

geïnteresseerd in ruimtelijke elementen die samen de identiteit van een plek vormen. Samen besloten we al snel dat onze interesses, in combinatie met het maatschappelijke vraagstuk migratie, zich perfect leenden voor het onderwerp thuis voelen. Hoe zullen al die verschillende nationaliteiten hun plek vinden in het rigide ontwerp van de Hollandse stadsrand?

We zijn aan de slag gegaan met het onderwerp thuis voelen in het ontwerpatelier De Gemengde Metropool. Dit ontwerpatelier bood de vrijheid die nodig was om een eigen afstudeeronderwerp aan te dragen en gaf ons daarnaast de unieke kans om via de BNA samen te werken met professionele ontwerpteams.

Uiteindelijk was het een gecompliceerd proces om onze interesses samen te brengen tot een haalbaar onderzoek. Thuis voelen bleek een complex begrip en het analyseren van internationale migratieregio’s vanuit huis bleek niet eenvoudig. We zijn erg tevreden met het uiteindelijke resultaat, dat mede is behaald dankzij de hulp en inspiratie die we hebben ontvangen van onze afstudeerbegeleider van de Hogeschool van Amsterdam, Erik A. de Graaf. Daarnaast gaat onze dank naar Jutta Hinterleitner en Manon Mastik die vanuit de BNA onderdeel zijn geweest van belangrijke peilmomenten en ons hebben geholpen een scherpe en kritische blik te behouden. Onze dank gaat uit naar Sander van der Ham, die vanuit het Thuismakers Collectief met veel enthousiasme betrokken is geweest bij het proces. Tot slot willen we onze vrienden en familie bedanken voor het insturen van persoonlijke foto’s die gebruikt zijn om het literatuuronderzoek te kleuren aan de hand van persoonlijke ervaringen.

Kim van Balken en Josje Staal

16-06-2020

SAMENVATTING

Door globalisering zoeken steeds meer mensen van verschillende nationaliteiten hun thuis in de Nederlandse steden. De binnensteden bereiken hun maximale capaciteit, waardoor wij verwachten dat een groot deel van de nieuwkomers hun thuis zal moeten vinden in de randen van de stad. De stadsranden voldoen echter niet aan het wereldse karakter van de binnensteden (dat er aan bijdraagt dat verschillende nationaliteiten zich op hun plek voelen) en zullen op een alternatieve wijze moeten inspelen op een thuisgevoel. Het ontbreken van een thuisgevoel kan van negatieve invloed zijn op iemands (psychische) gezondheid en de mate waarin iemand (emotioneel) investeert in een plek, wat de sociale cohesie in een buurt sterk kan verlagen.

Het doel is om tot ruimtelijke ingrediënten te komen die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel voor zowel de huidige als de toekomstige bewoners van de Nederlandse stadsrand, waarbij opzoek wordt gegaan naar vernieuwende ontwerputgangspunten. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: 'Op welke wijze wordt er in de stadsrand van Nederland en drie internationale migrantenregio's invulling gegeven aan de zes ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel en op welke wijze kunnen deze invullingen vertegenwoordigd worden in vernieuwende ontwerputgangspunten die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel in de Nederlandse stadsrand?'

Om antwoord te kunnen geven op deze onderzoeksvraag is een literatuuronderzoek uitgevoerd naar ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Hierbij zijn zes factoren naar voren gekomen: *sociale verbondenheid, voorspelbaarheid, personalisatie, geborgenheid, leefstijl & culturen* *walkability*, die aan de hand van een verdiepend literatuuronderzoek zijn gekoppeld aan een theoretische basis. Vervolgens is met deze kennis een grote selectie Google Street Views en luchtfoto's geanalyseerd, afkomstig uit de stadsranden van Nederland en drie internationale regio's, om inzichtelijk te maken hoe er op deze plekken invulling wordt gegeven aan de zes factoren. De invulling van de factoren vindt plaats op diverse schaalniveaus. Op netwerkniveau speelt bijvoorbeeld voornamelijk de factor *voorspelbaarheid* een rol en op het niveau van gebouw en kavel zijn dit de factoren *personalisatie* en *sociale verbondenheid*.

Uit het onderzoek is gebleken dat de zes ruimtelijke factoren veel raakvlakken met elkaar hebben, maar soms ook voor frictie kunnen zorgen. Deze frictie vindt zijn herkomst voornamelijk in verschillen in de mate van overheidssturing die bijdraagt aan de invulling van de zes factoren. Het planmatige karakter van de Nederlandse stadsrand geeft op veel vlakken een positieve invulling aan de zes factoren maar beperkt de mogelijkheden binnen de factor *personalisatie*. Dit staat in contrast met de internationale regio's die juist gekenmerkt worden door een grote mate van vrijheid, dat aan de hand van persoonlijke uitingen en diversiteit op een hele andere manier een positieve invulling geeft aan de factoren. De Nederlandse stadsrand kan leren van de wijze waarop er in de internationale regio's invulling wordt gegeven aan de factoren door middel van het bieden van vrijheid, terwijl de internationale regio's lessen kunnen halen uit de positieve effecten van de geplande stad.

De bevindingen die zijn gedaan tijdens het onderzoek zijn verwerkt in diverse samenhangende eindproducten. De Ingrediëntenlijst vormt een totaaloverzicht van ruimtelijke kenmerken die bijdragen aan de zes factoren. Deze ruimtelijke kenmerken worden verwerkt in de Conceptenwijzer, die aan de hand van verschillende concepten en inspirerende beelden de effecten van de mate van sturing toont. Tot slot worden verschillende concepten uit de Conceptenwijzer verwerkt in routevisualisaties, die laten zien hoe alle producten samen kunnen resulteren in een ontwerp. De opgestelde eindproducten kunnen helpen bij het transformeren van bestaande wijken of het ontwerpen van nieuwe wijken in de stadsrand.

Op basis van dit onderzoek willen wij ontwerpers en gemeenten stimuleren om met een vernieuwende blik naar de rigide ontwerpen van de Nederlandse stadsrand te kijken en de stadsrand te ontwikkelen vanuit een visie op het thuisgevoel. Migratie is geen tijdelijk fenomeen maar een aanhoudende ontwikkeling waar bewust mee om moet worden gegaan in nieuwe ontwerpen of bij het transformeren van bestaande wijken.

'Op welke wijze wordt er in de stadsrand van Nederland en drie internationale migrantenregio's invulling gegeven aan de zes ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel en op welke wijze kunnen deze invullingen vertegenwoordigd worden in vernieuwende ontwerputgangspunten die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel in de Nederlandse stadsrand?'

INHOUD

1. Inleiding	8		
2. Methode	10		
3. Factoren	16		
3.1 Sociale verbondenheid	18		
3.2 Voorspelbaarheid	20		
3.3 Personalisatie	22		
3.4 Geborgenheid	24		
3.5 Leefstijl & cultuur	26		
3.6 Walkability	28		
3.7 Conclusie	29		
4. De reis	30		
4.1 Legenda	32		
4.2 Oost-Europa	34		
4.3 Arabische landen	44		
4.4 Zuid-Azië	54		
4.5 Nederland	64		
4.6 Interpretatie	74		
5. Ingrediëntenlijst	76		
6. De Conceptenwijzer & Inspiratiepagina's	80		
5.1 Netwerk	82		
Inspiratiepagina's structuur	84		
Inspiratiepagina's hiërarchie in wegen	89		
Inspiratiepagina's onderscheid tussen districten	92		
5.2 Buurt	95		
Inspiratiepagina's voorzieningen	97		
Inspiratiepagina's herkenningspunten	101		
5.3 Straat	104		
Inspiratiepagina's functieaanduiding en bestrating	106		
Inspiratiepagina's ruimtelijke opzet	110		
Inspiratiepagina's inrichtingselementen	116		
		5.4 Kavel	121
		Inspiratiepagina's typologie	123
		Inspiratiepagina's kavel vormgeving	127
		Inspiratiepagina's bufferzone	133
		5.5 Gebouw	137
		Inspiratiepagina's vormgeving gebouw	143
		Inspiratiepagina's gevel in relatie tot bufferzone	148
		5.6 Routes	155
		Routevisualisatie optimale vrijheid	157
		Routevisualisatie sociale verbondenheid	160
		Routevisualisatie walkability	163
		Routevisualisatie vrijheid in balans	166
		7. Conclusie	169
		8. Discussie	171
		9. Aanbevelingen	177
		10. Literatuurlijst	179

INLEIDING

De grenzen van landen zijn de afgelopen decennia vervaagd en beperken ons nog nauwelijks in de keuze van wonen en werken. Door de globalisering zoeken steeds meer mensen van verschillende nationaliteiten hun thuis in Nederland, zoals arbeidsmigranten, internationale studenten en expats. Dit draagt bij aan de groeiende druk op de stad, terwijl de binnenstad zijn maximale capaciteit bereikt. Wij verwachten dat de stadsranden een deel van deze voortzettende groei zal moeten opvangen. De stadsranden voldoen echter niet aan het wereldse karakter van de binnensteden, dat er aan bijdraagt dat verschillende nationaliteiten zich op hun plek voelen. De vraag is hoe de steeds meer divers wordende bevolking hun thuis zal vinden in de stadsranden en welke rol de gebouwde omgeving kan spelen in de totstandkoming van dit thuisgevoel.

Je thuis voelen in je woonomgeving is van belang om je te kunnen verbinden met een plek en de mensen die daar wonen, waardoor je meer (emotioneel) zal investeren in een plek. Wanneer bewoners zich niet thuis voelen kan dit negatieve gevolgen hebben voor de sociale cohesie en sociale controle en kan er een proces van vervreemding en isolement in gang worden gezet (Kleinmans & Bolt, 2010). Daarnaast kan het resulteren in (psychische) gezondheidsklachten en verhoogde spanningen rondom politieke overtuigingen en religie.

In het boek "City of Comings and Goings" (Crimson, 2019) richten verschillende historici en stedenbouwkundigen zich op de te behalen kansen binnen migratie voor hedendaagse Europese steden, met de focus op beleid en politiek. Dit onderzoek toont aan dat er op dit gebied kansen liggen waarbij ruimtelijke kenmerken van de gebouwde omgeving een belangrijke rol kunnen spelen bij de absorptie van migratiestromen. Een nog belangrijker aanknopingspunt is het boek *Arrival City* van de Brits-Canadese journalist Doug Saunders (2011), waarin hij schrijft over de wereldwijde trek van migranten naar de stad. Het is inspirerend dat hij de migratiestromen niet problematiseert en discussies

over cultuur en religie voor een groot deel overslaat. In plaats daarvan zoomt hij in op de uitdagingen van de nieuwkomers bij het begin van een nieuw leven in de stad, waarbij hij aantoont dat we veel kunnen leren van informele nederzettingen aan de rand van grote internationale steden. Dichter bij huis is Sander van der Ham, stadspsycholoog en werkzaam bij het Thuismakers Collectief, bezig met uiteenlopende vraagstukken rondom het onderwerp thuis voelen. Zijn focus op het thuisgevoel in relatie tot mens, netwerk, plek, routines en organisatie toont de complexiteit en gelaagdheid van het begrip (Thuismakers Collectief, sd).

Afbeelding 1: Intieme watergang in Tsjechië

Afbeelding 2: Divers stadsgezicht in India

Dat globalisering gevolgen kan hebben voor een daling van het thuisgevoel in de Nederlandse stadsrand is een reële angst. De toestroom van verschillende nationaliteiten met verschillende wensen en behoeften zal naar verwachting grotendeels terecht komen in stadsrandbuurten. Deze buurten worden vaak gekenmerkt door rigide uniforme ontwerpen, die voor een grotere 'clash' zullen zorgen dan de binnenstad met zijn wereldse karakter. Wij starten daarom een zoektocht naar de mogelijkheden om met vernieuwende ontwerpuitgangspunten een bijdrage te leveren aan de totstandkoming van een thuisgevoel in de Nederlandse stadsrand. Dit wordt gedaan door in (inter)nationale regio's onderzoek te doen naar de ruimtelijke invulling van zes factoren die bijdragen aan een de totstandkoming van een thuisgevoel. Dit onderzoek neemt de vorm aan van een digitale 'wereldreis', die is opgebouwd uit Street Views en luchtfoto's. Hiermee wordt kennis verkregen over ruimtelijke ingrediënten die kunnen helpen bij het ontwikkelen en transformeren van wijken in de Nederlandse stadsranden die worden ontworpen vanuit een visie op het thuisgevoel. Hierbij worden geen ruimtelijke kenmerken direct gekopieerd uit één specifiek land of van één specifieke doelgroep maar wordt waar mogelijk gezocht naar generieke kenmerken.

De digitale 'wereldreis' gaat van start in hoofdstuk vier waar wordt ingezoomd op de ruimtelijke invulling van de factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Met die kennis wordt Nederland samen met drie internationale migrantenregio's uitgebreid geanalyseerd, onder andere met behulp van Street Views en luchtfoto's. Hoofdstuk zes staat in het teken van inzichten, inspiratie, ontwerpuitgangspunten en concepten die kunnen bijdragen aan een ontwerp van de stadsrandbuurt dat inspeelt op het thuisgevoel.

METHODE

In dit onderzoek zijn twee kwalitatieve onderzoeksmethodes gebruikt om antwoord te geven op de vraag op welke wijze er in de stadsrand van Nederland en drie internationale migratieregio's invulling wordt gegeven aan de zes ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel en op welke wijze deze invullingen vertegenwoordigd kunnen worden in vernieuwende ontwerputgangspunten die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel in de Nederlandse stadsrand. Hiervoor is een literatuuronderzoek uitgevoerd naar zes ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel en is een uitgebreide beeldanalyse gedaan naar de ruimtelijke invulling van (inter)nationale regio's.

Afbeelding 3: diverse geschakelde woningen in Tsjechië

1. Verkennend literatuuronderzoek

Er is begonnen met een literatuuronderzoek om erachter te komen welke factoren bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Deze eerste inventarisatie is een breed verkennend onderzoek waarbij verder is gekeken dan stedenbouwkundige vakkennis door ook literatuur te onderzoeken van specialisten met een achtergrond in sociologie, omgevingspsychologie, antropologie en sociale geografie. Thuisgevoel is een begrip dat relevant is vanuit verschillende perspectieven en sterk gerelateerd is aan studies naar menselijk gedrag. Door binnen deze vakgebieden te zoeken op onderwerpen als 'thuis voelen', 'binding aan een plek' en 'the sense of belonging' is er een zestal factoren gedefinieerd die volgens de literatuur bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel en relevant zijn voor een ruimtelijke vertaling. Deze factoren zijn *sociale verbondenheid*, *voorspelbaarheid*, *personalisatie*, *geborgenheid*, *leefstijl & cultuur* en *walkability*. Deze factoren worden in een latere fase gebruikt om te analyseren hoe verschillende (inter)nationale regio's aan de hand van ruimtelijke kenmerken invulling geven aan een thuisgevoel.

2. Verdiepend literatuuronderzoek

Naar aanleiding van de zes factoren die gevonden zijn in het verkennend onderzoek wordt er een verdiepend literatuuronderzoek uitgevoerd, met als doel een beter beeld te krijgen van de stedenbouwkundige relevantie en de bijbehorende ruimtelijke kenmerken van de zes factoren. De eerste verkennende inventarisatie is samen met dit verdiepende literatuuronderzoek samengevoegd tot één product in hoofdstuk drie 'De Factoren'.

Om tot een zo compleet mogelijke theoretische basis te komen is er bij de theoretische invulling van de zes factoren uitgegaan van belangrijke stedenbouwkundigen zoals Gordon Cullen, Jan Gehl en Kevin Lynch. Met deze kenmerkende vakspecialisten als basis is hiernaast literatuur geselecteerd van professionals die specialist zijn in specifieke relevante onderwerpen zoals J.W. Duyvendak (in buurt hechting), J. Weisman (in routing en oriënterend vermogen) en M. Kremer (in sociaal-maatschappelijke vraagstukken en integratie). Informatie is als relevant beoordeeld wanneer het bijdraagt aan het vermogen om tijdens de latere beeldanalyse van (inter)nationale regio's ruimtelijke kenmerken van onderzoeklocaties te ordenen en beoordelen per factor. Om dit beoordelingsproces snel en overzichtelijk te laten verlopen is als product een samenvattende legenda opgesteld die gebruikt kan worden als leidraad bij de beeldanalyse van de (inter)nationale regio's, zie pagina 34-35.

3. Korte regiobeschrijving

Ter voorbereiding van de beeldanalyse van de (inter)nationale regio's is er een regio-inventarisatie uitgevoerd, die heeft geleid tot een korte beschrijving per regio. In deze korte regiobeschrijving zijn bepaalde relevante maatschappelijke aspecten van elke regio uiteengezet. De informatie voor deze regiobeschrijving is gebaseerd op literatuur die uit gaat van vergelijkbare regiobenamingen. Hieruit is een generieke omschrijving ontstaan die geldig is voor het overgrote deel van de regio. Deze regiobeschrijving gaat niet in op details en legt de focus enkel op maatschappelijke en cultuur gerelateerde informatie die relevant is voor het beoordelen van de resultaten uit de beeldanalyse. De informatie is relevant bij de beoordeling van de resultaten uit de beeldanalyse wanneer het helpt om verschillende ruimtelijke kenmerken te kunnen verklaren vanuit theoretische kennis van de regio. Op deze manier wordt er getracht onderscheid te maken tussen ruimtelijke kenmerken die belangrijk worden geacht vanuit de sociale cultuur en ruimtelijke kenmerken die vanwege overige redenen bestaan, door bijvoorbeeld de mate van sturing vanuit de overheid op de stedenbouwkundige kwaliteit.

Afbeelding 4: Openbare weg in India

4. Kwalitatieve beeldanalyse

Na voltooiing van de theoretische basis is het tweede type kwalitatief onderzoek gestart: een uitgebreide beeldanalyse van (inter)nationale regio's. Tijdens deze fase is Nederland samen met drie internationale regio's geanalyseerd, elk aan de hand van 96 Street Views en 96 luchtfoto's. Dit is gedaan met als doel te kunnen achterhalen hoe deze regio's aan de hand van ruimtelijke kenmerken invulling geven aan de zes factoren.

Keuze regio's

De keuze voor de drie internationale regio's is gebaseerd op de top-6 sterkst toegenomen migratieachtergronden in Nederland van 2019 (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020), die onderverdeeld kunnen worden in de regio's: Oost-Europa, Arabische landen en Zuid-Azië. Deze regio's lenen zich voor het uitgangspunt om de migratiestromen te benaderen vanuit een brede invalshoek, zonder uit te gaan van een gestigmatiseerde categorisering. De regio's worden namelijk getypeerd door een diverse selectie aan migratieredenen, denk hierbij aan kenniswerkers, arbeidsmigranten, internationale studenten en politieke vluchtelingen.

Keuze landen

Uit elke regio zijn vier willekeurige landen gekozen. Welke landen allemaal tot de regio's behoren is geïnspireerd op 'De indeling van landen van herkomst in verschillende geo-linguïstische groepen' uit het rapport De Nieuwe Verscheidenheid (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2018):

- Oost-Europa: Bulgarije, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Moldavië, Oekraïne, Polen, Roemenië, Slowakije, Tsjechië, voormalige Sovjet-Unie, voormalig Tsjecho-Slowakije en Wit-Rusland.
- Arabische landen: Algerije, Egypte, Irak, Jemen, Jordanië, Koeweit, Libanon, Libië, Saudi-Arabië, Syrië, Tunesië en Marokko.
- Zuid-Azië: Bangladesh, Bhutan, India, Maldiven, Nepal, Pakistan en Sri Lanka.

Keuze steden

Uit elk land zijn twee steden gekozen, wat ons brengt tot 8 casussteden per regio. De gekozen steden voldoen aan de volgende twee kenmerken:

(1) Er is beeldmateriaal (in de vorm van Street Views) aanwezig vanuit Google Maps en (2) er geldt een inwonersaantal van tussen de 250.000 en 1.200.000 inwoners. Er is gekozen voor deze marge aan inwoners omdat deze omvang is te vergelijken met die van de gemiddelde Nederlandse stad, ook met het oog op de verwachte toekomstige groei in Nederland.

Keuze Street Views en luchtfoto's (in de stadsrand)

Per stad is er met behulp van Google Street View een virtuele wandeling gelopen door de stadsrand van de desbetreffende stad. Gebaseerd op de beelden die tijdens deze 'wandeling' voorbij zijn gekomen zijn twaalf maatgevende Street Views met bijbehorende luchtfoto's geselecteerd. De beelden zijn verzameld uit de randen van een stad en voldoen aan de volgende kenmerken:

De Street View komt uit:

- Een zone die onderdeel is van de aaneengesloten stedelijke structuur van de stad.
- Een zone die geen onderdeel is van het (multifunctionele) centrummilieu van de stad.
- Een zone die nabij het omliggende vrije landschap is gesitueerd.

De keuze voor de stadsrand als internationaal onderzoeksgebied is niet gebaseerd op de gedachte dat dit het gebied van herkomst van de migrant is: migratie vindt nu eenmaal niet consequent plaats van stadsrand naar stadsrand. In dit onderzoek ligt de focus op verschillende typen migratie en bij elk type migrant past een ander gebied of milieu van waaruit hij vertrekt. Wanneer er lessen zouden worden geleerd uit alternatieve milieus, zoals het platteland of een hoogstedelijk gebied, zou dit niet relevant zijn voor een toepassing op de Nederlandse stadsrand vanwege niet-vergelijkbare ruimtelijke kenmerken.

De keuze voor onderzoekslocaties die qua dichtheid en draagvlak vergelijkbaar zijn met de toepassingslocatie is gewenst om tot relevante lessen en conclusies te komen die te vertalen zijn naar de Nederlandse stadsrand.

De beeldanalyse

De uitvoering

De theoretische invulling van de zes factoren en de bijbehorende legenda, die eerder tot stand is gekomen met behulp van het verdiepend onderzoek, is gebruikt voor de beeldanalyse van de Street Views en luchtfoto's. Het doel van de beeldanalyse is inzichtelijk maken op welke ruimtelijke manieren invulling wordt gegeven aan de factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Met behulp van de theorie en samenvattende legenda is er eerst per land een uitgebreide beeldanalyse uitgevoerd. Nadat een goed beeld is gevormd van elk land afzonderlijk is er een algemene regioconclusie geschreven. Bij de totstandkoming van deze tekstuele regioconclusies ligt de focus met name op het in kaart brengen van generaliseerbare kenmerken per regio. Hiernaast worden er ook opvallende verschillen binnen één regio aangekaart, met name wanneer één land duidelijk contrasteert met de rest van de regio. Ter ondersteuning van de regioconclusies zijn er per regio vier maatgevende Street Views en luchtfoto's uitgekozen voor een visuele uitwerking van de beeldanalyse.

Er is gekozen voor een beeldanalyse van zowel Street Views als luchtfoto's, omdat het nodig is om de ruimtelijke invulling van de factoren in kaart te brengen op verschillende schaalniveaus. De manier waarop invulling wordt gegeven aan *personalisatie* en *geborgenheid* is bijvoorbeeld het best zichtbaar op ooghoogte. Enkele onderwerpen die onder *voorspelbaarheid* en *sociale verbondenheid* vallen, zoals routing, districten en de organisatie van voorzieningen, zijn beter te analyseren op een hoger schaalniveau in een luchtfoto.

Deze beeldanalyse is volledig gebaseerd op kwalitatief onderzoek en is beschrijvend van aard: aan de verschillende invullingen van de factoren zijn geen kwantitatieve frequenties of waarden gekoppeld. Tijdens de beeldanalyse wordt er op tal van ruimtelijke kenmerken gelet die elk weer in verschillende mate en verschijningsvormen kunnen voorkomen, om deze reden is een kwantitatieve benadering van de beeldanalyse in dit stadium niet haalbaar. Daarbij ondermijnt een kwantitatieve methode in deze fase het doel van deze beeldanalyse: het simpelweg inzichtelijk maken van de manieren waarop invulling wordt gegeven aan de zes factoren.

Eindproducten

De verkregen kennis uit het literatuuronderzoek en de beeldanalyse heeft geleid tot diverse samenhangende eindproducten.

De Ingrediëntenlijst is een totaaloverzicht van de ruimtelijke kenmerken gebaseerd op de legenda die in een eerder stadium is gecreëerd naar aanleiding van het literatuuronderzoek en is aangevuld met de inzichten uit de beeldanalyse. Deze toegevoegde inzichten bestaan uit ruimtelijke kenmerken die naar voren zijn gekomen die een aanvulling vormen op reeds onderzochte onderwerpen of die een geheel nieuw relevant onderwerp aan het licht hebben gebracht. Elk van de ruimtelijke kenmerken wordt in de Ingrediëntenlijst gekoppeld aan één of meer factoren en aan een relevante mate van overheidssturing. De lijst kan gebruikt worden voor beeldanalyses om een beeld te vormen van de wijze waarop een regio invulling geeft aan de zes factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Daarnaast biedt deze Ingrediëntenlijst een collectie ingrediënten die ontwerpers kunnen gebruiken om tot een ontwerp te komen die een thuisgevoel stimuleert.

Als tweede eindproduct is er een Conceptenwijzer opgesteld. Dit is een ontwerpinstrument dat verschillende concepten aanreikt voor het sturen op een thuisgevoel op verschillende schaalniveaus. In dit ontwerpinstrument worden verschillende producten uit het onderzoek samengebracht.

Elk van de concepten uit de Conceptenwijzer wordt toegelicht aan de hand van een beschrijving waarin duidelijk wordt wat de keuze voor het desbetreffende concept voor mogelijke positieve en negatieve consequenties heeft voor de factoren.

Achter deze factorconsequenties zijn voor elk schaalniveau inspiratiepagina's bijgevoegd, die op één grote spread foto's tonen van ruimtelijke kenmerken uit de Ingrediëntenlijst die onder hetzelfde hoofdonderwerp vallen. Aan de hand van deze pagina's kan er, afhankelijk van de keuze voor de mate van sturing, inspiratie gehaald worden uit een selectie beelden uit de geanalyseerde regio's. De keuze voor een bepaalde mate van sturing kan daardoor naast de tekstuele factorconsequenties ook gebaseerd worden op voorbeelden uit de praktijk.

De staafdiagrammen op de inspiratiepagina's tonen de frequentie waarin een ruimtelijk kenmerk voorkomt in de geanalyseerde regio's. Deze diagrammen zijn tot stand gekomen door de hoeveelheid foto's waarop het desbetreffende ruimtelijk kenmerk zich voordoet af te zetten tegen het totaal van de foto's van de ruimtelijke kenmerken die onder hetzelfde hoofdonderwerp vallen. Aan de hand van deze diagrammen kunnen ontwerpbeslissingen ook gebaseerd worden op de mate waarin een ruimtelijk kenmerk bij een bepaalde regio past. Bij de totstandkoming van deze diagrammen is echter geen rekening gehouden met de mate of de kwaliteit waarin een ruimtelijk kenmerk voorkomt op één foto. De diagrammen zijn niet gebaseerd op een compleet kwantitatief onderzoek en hebben enkel een suggestieve functie.

Het geheel van concepten, factorconsequenties en inspiratiepagina's kan gebruikt worden bij het ontwikkelen van een integrale visie voor een locatie en daarnaast kunnen losse concepten of praktijkvoorbeelden als inspiratie dienen bij het maken van keuzes tijdens het ontwerpproces.

Toepassing

Bij de Conceptenwijzer worden enkele voorbeeldroutes uiteengezet die gevolgd kunnen worden om tot een ontwerp te komen. De mogelijke uitwerking van deze voorbeeldroutes wordt uitgewerkt aan de hand van vier routevisualisaties. Deze routevisualisaties concretiseren de concepten uit de Conceptenwijzer aan de hand van een plattegrond, een 3D-visualisatie, referentiefoto's en een beschrijving. Hierin wordt duidelijk hoe ontwerpers met behulp van de Conceptenwijzer tot een ontwerp kunnen komen door suggesties te geven van concrete ontwerpingrepen en deze te visualiseren.

Begrippen

Thuis voelen

Thuis voelen is een complex begrip. Jan Willem Duyvendak (2009) beschrijft thuis voelen als een gelaagde emotie: verschillende emoties en gemoedstoestanden spelen een belangrijke rol bij de totstandkoming van een thuisgevoel en deze wisselen per persoon. Om deze reden vinden mensen het over het algemeen heel lastig om te verwoorden waarom zij zich ergens thuis voelen, terwijl het eenvoudiger is om te verwoorden wanneer, waar en waarom zij zich ergens niet thuis voelen. Uit literatuur blijkt, zoals in het volgende hoofdstuk wordt beschreven, dat binnen de verschillende visies op een thuisgevoel desondanks

bepaalde hoofdfactoren zijn te definiëren. Het gaat hierbij voornamelijk om vertrouwdeheid en het samenvallen van de persoon en zijn of haar omgeving, wat volgens Duyvendak gebeurt door de hechting aan mensen en plekken. Je thuis voelen is hierbij sterk gerelateerd aan je 'comfortabel' en 'op je plek' voelen, het tegenovergestelde van 'heimwee' voelen. De hechting aan mensen en plekken vormt in dit onderzoek de onderliggende basis, waardoor ook kreten als 'the sense of belonging' en 'binding aan een plek'.

Ruimtelijke kenmerken

Ruimtelijke kenmerken zijn fysieke elementen in de gebouwde omgeving die kunnen worden gebruikt bij het ontwerpen en transformeren van de openbare ruimte.

Migratiestromen

Migratiestromen gaan in dit onderzoek over het verplaatsen van personen over een grens met het doel zich op een nieuwe plek te vestigen. Migratie wordt sterk gelinkt aan vluchtelingen maar kent echter veel uiteenlopende redenen. Zo worden de migratiestromen naast oorlogsvluchtelingen en politieke vluchtelingen gevormd door kenniswerkers, gastarbeiders, internationale studenten of mensen die vanuit familiemotieven naar een ander land vertrekken.

Stadsrand

De stadsrand wordt in dit onderzoek gezien als een zone die onderdeel is van de aaneengesloten stedelijke structuur van de stad. Deze zone is geen onderdeel van het (multifunctionele) centrummilieu van de stad en is nabij het omliggende vrije landschap gesitueerd.

3 DE FACTOREN

6 factoren die bijdragen de totstandkoming van een thuisgevoel

Waar voel jij je thuis en waarom? Het begrip 'thuis voelen' kan veel emoties oproepen en is niet eenduidig te beschrijven, het gaat tenslotte om een gevoel dat bij iedereen anders is. Toch blijkt uit diverse studies zoals in de inleiding staat beschreven dat er algemene elementen zijn die een bijdrage kunnen leveren aan de totstandkoming van een thuisgevoel.

Er zijn zes factoren die volgens de literatuur leidend zijn bij de totstandkoming van een thuisgevoel en die relevant zijn voor een ruimtelijke vertaling. De kennis afkomstig uit diverse vakgebieden zoals stedenbouwkunde, sociologie, omgevingspsychologie, antropologie en sociale geografie vormen de basis voor de zes factoren. Aan de hand van literatuur wordt er in dit hoofdstuk een theoretische achtergrond aan de factoren gegeven.

1. SOCIALE VERBONDENHEID

Er is mogelijkheid tot ontmoeting, saamhorigheid en activiteiten op straat. Er is een sociale verbintenis met de gemeenschap.

2. VOORSPELBAARHEID

Je eenvoudig kunnen oriënteren in een heldere, voorspelbare openbare ruimte. Het kennen van je omgeving en de mensen, het kunnen uitvoeren van je dagelijkse routines zonder verrassingen en omwegen.

3. PERSONALISATIE

Je kunnen onderscheiden met het toe-eigenen of aanpassen van de openbare ruimte of je privédomein.

4. GEBORGENHEID

Intieme en begrensde ruimten die zorgen voor een gevoel van bescherming en privacy.

5. LEEFSTIJL & CULTUUR

Het kunnen uitoefenen van tradities en evenementen. De mogelijkheid om persoonsgebonden routines uit te voeren en de vrijheid hebben om jezelf te ontwikkelen en te uiten als individu en als gemeenschap.

6. WALKABILITY

Gebieden die gebruiksvriendelijk zijn voor de voetganger.

Ruimtelijke factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel

3.1 Sociale verbondenheid

Sociale verbondenheid vormt een sterke basis voor het bevorderen van het thuisgevoel in een buurt (Van Der Graaf & Duyvendak, 2009; Nady, sd). Het gaat hierbij voornamelijk over verbindingen met mensen en plekken. Het hebben van sociale contacten in de openbare ruimte vormt een belangrijke bouwsteen voor een goede buurt, waarbij verschillende fysieke elementen kunnen bijdragen aan de kwaliteit, inhoud en intensiteit van deze contacten (Gehl, 2010).

Sociale contacten

Volgens Gehl (2010) worden sociale contacten gevormd door alle typen communicatie tussen personen die vragen om de aanwezigheid van een ander. Om relaties in een buurt op te bouwen en te versterken is het belangrijk dat verschillende typen sociale contacten mogelijk zijn.

- **Korte ontmoetingen:** korte ontmoetingen betreffen het begroeten van een voorbijganger, het vragen van de weg of small-talk. Dit gebeurt vaak op routes naar een eindbestemming zoals de supermarkt.
- **Spontane gesprekken:** spontane gesprekken kunnen voortkomen uit een korte ontmoeting doordat er bijvoorbeeld sprake is van een gemeenschappelijke interesse. Dit zijn vaak onvoorspelbare en spontane gesprekken.
- **Intensief contact:** intensief contact vormt het contact tussen personen die bekenden zijn van elkaar. Denk hierbij aan spelende kinderen of jongeren die samen komen en de openbare ruimte als ontmoetingsplek gebruiken.

Naast daadwerkelijke conversaties speelt enkel het zien en herkennen al een rol bij het bevorderen van de sociale verbondenheid. Volgens Gehl (2010) zijn de afmetingen van een plek essentieel bij het mogelijk maken van herkenning in de publieke ruimte:

- **300 tot 500 meter:** je kan onderscheid maken tussen objecten, dieren en mensen.
- **100 meter:** je kan lichaamstaal en beweging herkennen.
- **50-70 meter:** je kan een persoon herkennen en een schreeuw om hulp horen.
- **22-25 meter:** je kan gezichtsuitdrukkingen en emoties lezen.
- **7 meter:** je kan volwaardige gesprekken voeren.

“Het verbinden
van mensen en
plekken”

Afbeelding 6: Ontmoetingsplek in India

Ogen op straat

De overgangszone tussen privé en openbaar is een zone die gelegenheid geeft voor korte ontmoetingen met voorbijgangers. Van Der Ham (2016) beschrijft deze plek als de Hybride zone. Het is een zone die straten persoonlijk maakt en zowel een emotionele als praktische functie heeft.

Een overgangszone biedt een plek waar bewoners kunnen zitten, met een krant en een kop koffie, en waar zij tegelijkertijd hun spelende kinderen in de gaten kunnen houden. Deze zone verlengt het thuisgevoel naar buiten en kan bijdragen aan een veiliger gevoel op straat.

Afbeelding 7: Visueel contact met de straat in India

Treffers, Nio, en Suurenbroek (2018) verduidelijken in hun boek 'De Straat' het belang van een goede overgang tussen privé en openbaar bij het faciliteren van sociale contacten. De overgang kan worden verzacht door elementen zoals trappen, overkappingen, het gebruik van groen of het ontwerpen van open plinten die contact met de straat mogelijk maken. Een gelaagde overgang van privé naar openbaar geeft bewoners meer privacy, waardoor gordijnen minder snel gesloten zullen worden en het contact met de straat juist wordt bevorderd.

Ontmoetingsmogelijkheden

Volgens Vreke, Salverda, & Langers (2010) heeft het aantal ontmoetingsmogelijkheden in de buurt invloed op de mate van sociale verbondenheid. Kremer, Parys, & Verplanke (2019) geven aan dat hoe vaker en langer mensen samenkomen, hoe meer relaties er gevormd worden en hoe sterker deze zullen zijn. Bij het stimuleren van samenkomsten speelt het uitnodigende karakter van een plek een grotere rol dan de kwaliteit. Plekken zijn onder andere uitnodigend wanneer zij fysiek laagdrempelig zijn en een mix van sociale verplichtingen huisvesten, zoals een supermarkt, apotheek, kapper en café. Daarnaast is het waardevol om de levendigheid van een plek te vergroten zodat gebruikers gestimuleerd worden om langer te verblijven op de plek. Dit kan gedaan worden door middel van interessante en/of comfortabele inrichtingselementen zoals banken (Loopman & Leclercq, 2011).

Groen

Naast laagdrempelige voorzieningen kan ook (openbaar) groen in de wijk functioneren als ontmoetingsplek. Gehl (2010) en Vreke et al. (2010) beschrijven twee soorten activiteiten die kunnen plaatsvinden bij het gebruik van openbaar groen. Allereerst zijn er 'stationaire activiteiten' (activiteiten met een lage verplaatsingssnelheid). Bij stationaire activiteiten is het belangrijk dat er veel te beleven is, zoals bij speelvelden, zandbakken en speeltoestellen. Daarnaast zijn er 'niet-stationaire activiteiten'. Bij niet-stationaire activiteiten zijn aantrekkelijke routes belangrijk die activiteiten zoals wandelen en fietsen faciliteren en korte en vluchtige contacten mogelijk maken.

Een andere manier waarop groen de sociale verbondenheid kan stimuleren is aan de hand van gezamenlijk beheer door buurtbewoners. Gezamenlijk beheer maakt contact leggen eenvoudiger en geeft burens een gezamenlijke verantwoordelijkheid (Vreke et al., 2010).

3.2 Voorspelbaarheid

Een omgeving waar je bekend bent met de mensen, objecten en routes bevordert het thuisgevoel (Stock, 2014; Duyvendak, 2008). In zo'n omgeving kom je zelden voor grote verrassingen te staan en kun je ervaringen op korte termijn goed voorspellen. Ruimtes en routes zijn bijvoorbeeld goed te lezen en je kunt je eenvoudig oriënteren. Je oriënterend vermogen wordt bepaald door variatie in het straatbeeld, visueel overzicht, begrijpelijke lay-out (Gärling, Böök, & Lindberg, 1986), informatieve markeringen en het netwerk van een plek (Gehl, 2010; Weisman, 1981). Daarnaast richt de Amerikaanse stedenbouwkundige Kevin Lynch zich op elementen die bijdragen aan een mentale perceptie van een stad.

Onderscheiden van plekken

Plekken of gebieden die gekenmerkt worden door een specifieke identiteit spelen een belangrijke rol in de totstandkoming van een thuisgevoel. Deze specifieke identiteit kan onderdeel zijn van de identificatie van een persoon of groep, bijvoorbeeld van de mensen die in dit gebied wonen, wat een gevoel van zelfvertrouwen en trots op kan wekken. De mate van identificatie kan versterkt worden wanneer er op de plek gerefereerd wordt naar de positieve waarden van iemand, een groep of plek. (Nady, sd; Hannema, 2013).

Je oriënterend vermogen wordt gestimuleerd wanneer de identiteit van plekken visueel goed van elkaar te onderscheiden zijn. Men kan volgens The City at Eye Level van Stipo (2016) eenvoudiger een plek of gebied van de ander onderscheiden wanneer er sprake is van een collectieve identiteit vanwege ruimtelijke ofwel functionele overeenkomsten. Lynch (1960) gaat in zijn boek 'The image of the city' in op verschillende ruimtelijke kenmerken die een rol kunnen spelen bij het onderscheiden van districten zoals kleuren, texturen, gevels, materialen en bestratingspatronen.

Referentiepunten die van dichtbij en veraf te zien zijn, zoals de 'landmarks' van Lynch (1960), kunnen je helpen bij het oriënteren en onderscheiden van plekken. Volgens Lynch hoeven landmarks niet altijd de vorm aan te nemen van een bijzonder object, maar kan er ook sprake zijn van een gebouw of winkel met een opmerkelijk uiterlijk kenmerk. Cullen (1961) omschrijft het in zijn boek The Concise Townscape als 'focal points', een opmerkelijk symbool dat aangeeft: 'Dit is de plek' of 'Stop met zoeken, je bent op je bestemming'. Deze ruimtelijke verschijning heeft ook iets weg van wat hij omschrijft als een 'incident'. Het is een accent die even je aandacht trekt en het een onderscheidt van het ander.

Visueel overzicht

Wanneer de gebruiker van de openbare ruimte een ruimte goed kan overzien vanuit verschillende standpunten zorgt dit voor een goed visueel

overzicht. Visueel overzicht maakt het mogelijk dat je links kan leggen tussen verschillende gebieden. Bij het leggen van links zijn de locaties van landmarks op belangrijke 'keuzemomenten' in het stedelijk landschap belangrijk (Stipo, 2016). Ook zichtlijnen en afmetingen van ruimtes zijn belangrijk bij het creëren van dit overzicht. Jan Gehl (2010) gaat regelmatig in op de afmetingen van een plek en benoemt bijvoorbeeld de afmeting van 40 bij 80 meter als de perfecte afmeting van een plein om visueel overzicht te realiseren. Deze afmetingen zouden ervoor zorgen dat wanneer je het plein betreedt je snel een totaalbeeld hebt van de gehele ruimte en van de gezichten van de mensen die zich begeven in de ruimte.

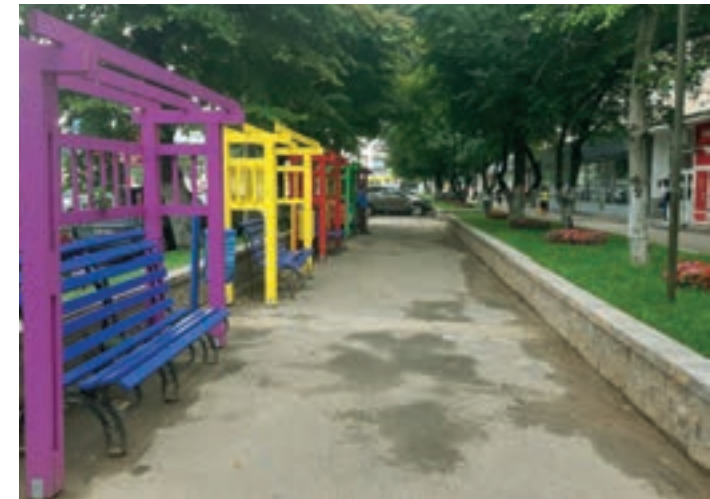
Afbeelding 8: 'Focal point' in Tjechië

Algemene inrichtingselementen met herhalende eigenschappen

Niet alleen landmarks en focal points, maar ook algemene inrichtingselementen spelen een grote rol bij herkenning en voorspelbaarheid van een omgeving. Eenvoudige onderdelen die een rol spelen in het dagelijks leven van mensen zoals bushaltes, borden en veelgebruikte gebouwen of voorzieningen zijn essentieel bij de vorming van een bepaald familiair en duidelijk beeld van een omgeving (Lynch, 1960). Deze elementen zijn niet van waarde vanwege hun onderscheidende kenmerken maar vanwege hun herhalende eigenschap. Ook Cullen (1961) benadrukt het belang van alledaagse objecten ('significant objects'). Het zijn objecten die een straatbeeld kenmerken zoals straatmeubilair of constructieve elementen, die niet persé ontworpen zijn om eruit te springen zoals kunst en posters.

Informatieve bebording en markeringen

Naast de ruimtelijke opzet wordt je oriënterend vermogen ondersteund door informatie zoals bewegwijzering, kaarten en overige informatieve aanwijzingen (Weisman, 1981). Denk bijvoorbeeld aan reclameborden die kunnen dienen als referentiepunt (Arthur & Passini, 1992). Jan Gehl (2010) breidt deze definitie van informatieve aanwijzingen uit in Cities for People. Hij benoemt ruimtelijke markeringen zoals 'symbolic portals', die kunnen worden ingezet om buurten, pleinen en individuele straten te duiden. Deze markeringen kunnen samen met bebording helpen bij de detaillering van ruimtelijke structuren waardoor deze eenvoudiger te lezen zijn. Gehl geeft hierbij ook als voorbeeld plaatsnaamborden die aangeven dat je je op de stadsgrens begeeft.

Afbeelding 9: Gekleurd straatmeubilair in Roemenië

Netwerk

Zowel O'Neill (1991), Weisman (1981) als Gärling, Böök, en Lindberg (1986) benadrukken dat een ingewikkelde lay-out van ruimten het moeilijker en verwarrender maakt om je te oriënteren. De structuur van een stad wordt verduidelijkt wanneer een stedelijke morfologie gesimplificeerd wordt en straten en kruispunten uitgeliend worden. Hierdoor worden zij onderdeel van een algemene vorm (zoals een grid) of concept (zoals de vorm van een vogel) (Stipo, 2016). Hierbij is het belangrijk dat paden en de richting van deze paden duidelijk te herkennen zijn Dit kan onder andere door markering aan de hand van speciale verlichting (Lynch, 1960).

Jan Gehl (2010) stelt in zijn boek Cities for People dat voor een voorspelbare routing, het geen probleem is als de wegenstructuur bestaat uit een kronkelend en divers netwerk van straten. Het is wel belangrijk dat kruispunten onderling duidelijke visuele kenmerken hebben met een onderscheidend karakter. Daarnaast moet er onderscheid gemaakt kunnen worden tussen hoofdstraten en substraten. Lynch (1960) benadrukt de waarde van een padennetwerk in een sterk hiërarchisch patroon die voorzien is van goede verlichting. Om knooppunten (en pleinen) beter te kunnen identificeren dienen deze plekken worden ingekaderd met behulp van een duidelijke rand die gebruikt kan worden als openbare ruimte.

3.3 Personalisatie

Bij de vorming van een thuisgevoel blijkt het kunnen toe-eigenen, aanpassen en personaliseren van je directe omgeving essentieel (Van Der Ham, 2013). Hierdoor wordt een omgeving onbetwistbaar van jou, heb je de mogelijkheid om te doen wat je zelf wilt en krijg je een gevoel van controle (Terkenli, 2020; Sixsmith, 1986). De non-profit organisatie Project for Public Spaces (2018) benadrukt "The most important layer of a great place is how people use it—not the design itself, but the emergent activities, movements, and interactions it facilitates." Er zijn verschillende vormen van personalisatie en toe-eigening. Zo kan een interieur gepersonaliseerd worden maar kan ook een buitenruimte, collectieve ruimte of een openbare ruimte worden toegeëigend.

"Een persoonlijke touch door spullen in de openbare ruimte"

Overgang van privé naar openbaar

In het boek 'De Straat' van Treffers, Nio, en Suurenbroek (2018) wordt diep ingegaan op de vormgeving van de overgang van privé naar openbaar en de effecten die de vormgeving teweeg brengt.

De overgang van privé naar openbaar is niet alleen een plek die korte ontmoetingen met voorbijgangers faciliteert, maar vormt ook een kans om een deel van de straat te personaliseren. De overgangszone kan op uiteenlopende manieren worden vormgegeven, waarbij elementen zoals de afmetingen, hoogteverschillen en aangrenzende zones als woning en stoep een belangrijke rol spelen. De vormgeving wordt vaak gekenmerkt door elementen die een vorm van persoonlijke invulling mogelijk maken, zoals geveltuintjes, voortuinen, en balkons. Ook een erfafbakening vormt een voorbeeld van persoonlijke uiting, die ingezet kan worden vanuit een persoonlijke behoefte aan privacy en veiligheid.

Cullen (1961) benadrukt daarnaast het effect van de functie achter de gevel op de mate van toe-eigening. Wanneer een verblijfsruimte zoals een woonkamer direct aan de (glazen) gevel aan de straat grenst kan dit, in combinatie met een harde overgang van privé naar openbaar, tot gevolg hebben dat de bewoners zich er niet prettig bij voelen om een deel van de buitenruimte bij de binnenruimte te betrekken.

Afbeelding 10: Personalisatie van de bufferzone in India

Openbare ruimte

Naast het toe-eigenen van privébezit kunnen ook plekken in de publieke ruimte worden toegeëigend. Zo is het gebruik van de openbare ruimte volgens Cullen (1961) ook een vorm van toe-eigenen. Project for Public Spaces (2018) benadrukt met het project Own The City dat het mogelijk maken van informele activiteiten in de openbare ruimte het proces van toe-eigenen bevordert. Wanneer er persoonlijke eigendommen zoals picknickkleden, yogamatjes en spellen opduiken, is dit een teken dat mensen de ruimte aanpassen naar hun eigen behoeften. Persoonlijke eigendommen tonen aan dat mensen zich hechten aan een plek en een gedeeld gevoel van eigendom hebben. Ook bedrijven kunnen plekken toe-eigenen door namen op de gevel te gebruiken voor publiciteit.

Niet alleen persoonlijke spullen in de openbare ruimte maar ook het gebruik van de openbare ruimte is een vorm van toe-eigenen. Het stimuleren van toe-eigenen door gebruik is sterk gelinkt aan afmetingen en afstanden in de openbare ruimte. Mensen willen namelijk op gepaste afstand elkaar kunnen passeren of op gepaste afstand van elkaar kunnen zitten. Gepaste afstanden kunnen worden afgedwongen aan de hand van zonering door bestrating of het slim positioneren van zitgelegenheden. Ideaal zijn verplaatsbare zitplekken die kunnen inspelen op de verschillende behoeftes van gebruikers.

Ondanks dat het niet gewenst is om elkaar dichtbij te passeren is een te grote openbare ruimte ongewenst. Te grote openbare ruimtes worden namelijk al snel onpersoonlijk (Gehl, 2010).

Afbeelding 11: Diversiteit op gebouwniveau (Hundertwasser)

3.4 Geborgenheid

Begrippen die vaak geassocieerd worden met thuisgevoel zijn woorden zoals intimiteit, compactheid, privacy en bescherming (Duyvendak, 2009; Nady, sd; Van Der Ham, 2013). Deze begrippen vallen onder het thema *geborgenheid*. Volgens Stock (2014) is het idee van thuis als iets begrensds en exclusiefs. In de literatuur van diverse stedenbouwkundigen en ontwerpers zijn er verschillende opvattingen te vinden over het bewerkstelligen van deze intieme, begrensde stedelijke ruimten die zorgen voor een gevoel van bescherming en privacy.

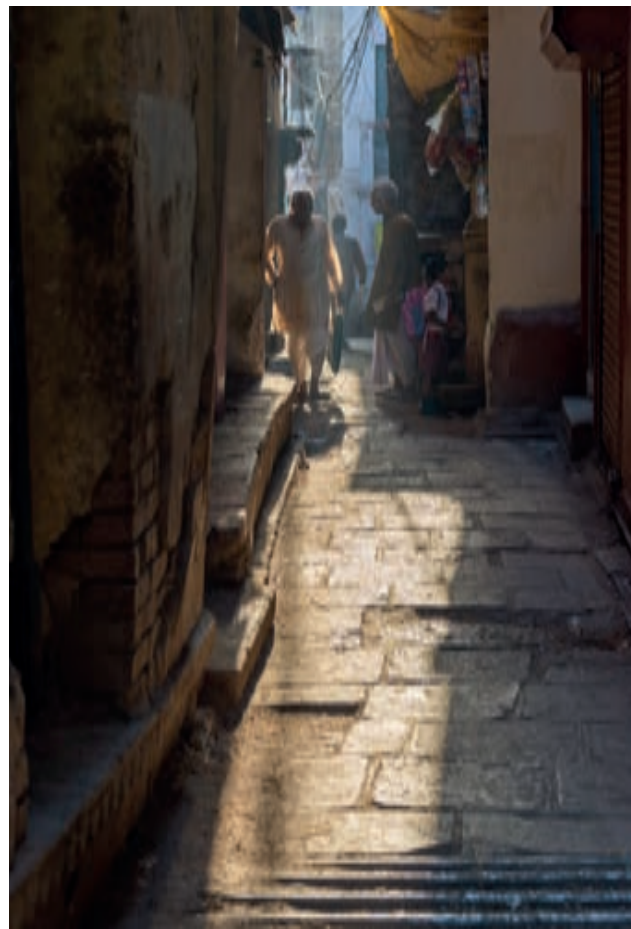
Perceptie van intimiteit

Wat opgemerkt moet worden is dat intimiteit een complex begrip is. Het gaat niet altijd om afmetingen: een groot plein kan intiem aanvoelen wanneer dit plein is gevuld met honderden mensen. Zoals Véliz (2018) stelt kan een grote ruimte gevuld met mensen soms intiemer zijn dan een kleine lege ruimte. Ook Cullen (1961) noemt deze complexiteit wanneer hij de perceptie van schaal bespreekt. Een groot gebouw heeft een grote schaal, een klein gebouw een kleine schaal. Het gaat echter om de afmetingen in de omgeving die de perceptie van schaal kunnen manipuleren, en een ruimte ofwel groots of intiem maakt. Bureau KM (2016) geeft aan dat de juiste schaal van de openbare ruimte niet af hangt van de open ruimte zelf maar van de gebouwen eromheen en de homogeniteit van de gebruikers.

Desondanks geeft Cullen (1961) in zijn boek *The Concise Townscape* een beschrijving van een intieme ruimte: een ruimte die rijkelijk begroeit is, omsloten is, waar weinig lucht te zien is en die wordt gekenmerkt door warm aardewerk. Toch valt een intieme ruimte die een gevoel geeft van geborgenheid moeilijk te definiëren met universeel geldende kenmerken. De waarneming van een ruimte hangt vaak af van een persoonlijke opvatting of gevoel. Desondanks zijn er in de literatuur ingrepen te vinden die bij kunnen dragen aan het gevoel van geborgenheid in een begrensde, intieme ruimte.

“Begrippen die vaak geassocieerd worden met thuisgevoel zijn woorden zoals intimiteit, compactheid, privacy en bescherming”

Afbeelding 12: Intieme straat in India

Ruimtelijke invulling

Jan Gehl (2010) is een groot voorstander van de menselijke maat. Hij stelt dat een menselijke maat in afmetingen en inrichting van de openbare ruimte nodig is om gebruikers van de ruimte welkom te laten voelen. Vaak zijn openbare ruimten in steden tegenwoordig te groot en de gebouwen te hoog en te ver uitgespreid. Volgens Gehl zijn er te veel loze ruimten in de stad waar weinig tot geen mensen te bekennen zijn. Er dient meer aandacht besteed te worden aan detaillering en maatvoering zodat ruimten minder onpersoonlijk, formeel en kil overkomen.

Om dit te realiseren geeft Gehl een aantal ontwerpingrepen:

- Deel grote ruimten op in kleinere ruimten, bijvoorbeeld met behulp van kiosken en marktkraampjes op een plein, parasols en zonwering van cafés, colonnades, bogen, bomenrijen, paaltjes en overige inrichtingselementen. Desbetreffende inrichting van de stad zorgt voor ruimten die intiem aanvoelen maar tegelijkertijd de mogelijkheid geven om het overzicht over de gehele ruimte te behouden.
- Maak intiem contact mogelijk. Bij een afstand tussen mensen tussen de 22 en 25 meter kunnen gezichtsuitdrukkingen en lichaamstaal worden afgelezen. Een afstand kleiner dan zeven meter is optimaal omdat vanaf deze afstand een gesprek gevoerd kan worden tussen mensen onderling. Vanaf 3,7 meter kunnen het best volwaardige gesprekken plaatsvinden.
- Een aantal ‘ultieme’ afmetingen zijn van belang. Maak pleinen niet groter dan 100 bij 70 meter: 100 meter is de maximale afstand waarop een mens visueel overzicht kan hebben over een ruimte en 70 meter is de maximale afstand waarop je een ander kan herkennen. Een afmeting van 80 bij 40 meter is hier voor ideaal.
- Maak het mogelijk voor mensen om letterlijk bescherming te zoeken, bijvoorbeeld voor zon, wind of regen. In landen met hoge temperaturen komt een prettig microklimaat tot stand met behulp van smalle straten, gebouwen met dikke muren, veel groen en poreuze bestrating. In landen met veel wind gebeurt dit met behulp van het clusteren van lage gebouwen met een schuin dak, kleine openbare ruimten en veel bomen, die samen er voor zorgen dat de meeste wind over de stad heen gestuwd wordt. De lage gebouwen met schuine daken maken het mogelijk om de stad de zonnewarmte optimaal te laten gebruiken. Heggen, hekken, gebouwen, luifels en windschermen maken het mogelijk om beschutting te zoeken.

Afbeelding 13: ‘Enclosure’ in Marokko

Ook Cullen (1961) ontfermt zich over het realiseren van begrensde intieme ruimten. Cullen noemt hierbij enclaves: een binnenruimte die verbonden is met buiten. Het is een plek die je verwijderd van de drukte van het dagelijks verkeer en je jezelf laat wanen in een ruimte van veiligheid en bescherming. Een ander begrip van Cullen is ‘enclosure’, dit is wanneer er verschil wordt gemaakt tussen een binnenwereld en een buitenwereld. De buitenwereld is in dit geval een ruimte met geluid, snelheid en onpersoonlijke interacties. In de binnenwereld heerst stilte en menselijke maat, in de vorm van een plein, binnenplaats of hofje. De plek is geen onderdeel van verkeersstromen maar vormt een eindpunt.

Het gevoel van afsluiting in de openbare ruimte is de beste tool om een goed begrip van je positionering te geven, en je het idee te geven ‘ik ben op een plek’. Het kan het geval zijn dat je vanaf buiten zicht hebt op deze afgesloten binnenwereld, maar ook dat je vanuit deze binnenwereld naar het ‘daar’ kan kijken. Eén van de manieren om dit te realiseren is het versmallen van een straat zonder de doorgang volledig af te sluiten. Afsluiting kan ook tot stand komen door een afgrenzing in de vorm van een muur, beplanting of een verschil in hoogte.

3.5 Leefstijl & cultuur

Afbeelding 14: Straatkapper in India

“De mogelijkheid om je persoonsgebonden routines uit te voeren en de vrijheid hebben om jezelf te ontwikkelen”

De mogelijkheid om je persoonsgebonden routines uit te voeren en de vrijheid hebben om jezelf te ontwikkelen en te uiten als individu is een belangrijk onderdeel in het thema thuis voelen. Terkenli (2020) stelt dat routines gewoontes zijn waar je telkens naar terugkeert omdat zij passen bij wie je bent als persoon. Je thuis is een plek waar deze routines in passen en op toegespitst zijn (Nady, sd; Thuismakers Collectief, sd.). Cultuur is hier een groot onderdeel van: een gedeelde cultuur vormt de basis voor de creatie van een collectief thuis (Terkenli, 2020). Emotionele binding en de identificatie met een groep staat sterk in relatie met cultuur (Van Der Graaf & Duyvendak, 2009; WRR, 2018).

Jezelf kunnen uiten als individu heeft in een brede zin te maken met je wensen, verlangens, grenzen, creativiteit en liefde zichtbaar kunnen maken aan anderen (Bosman, sd). Dit wordt onder andere ondersteund door te kunnen spreken, schrijven en dragen wat je wilt. Zelfexpressie zou zich via het individu kunnen uiten via je verbale communicatie, je lichaamstaal, je carrière en het ontplooiën van je talenten (De Handschutter, sd).

Culturele zelfontplooiing

Wat bij een zoektocht naar de concrete invulling van ‘jezelf kunnen ontwikkelen en uiten als individu’ vooral naar boven komt is kunst en cultuur. Zo zouden culturele activiteiten, faciliteiten en broedplaatsen voor creatieve bedrijven belangrijk zijn voor de stimulatie van cultuur in de stad. Dit bevordert de levenskwaliteit omdat het ruimte geeft aan zelfexpressie en persoonlijke ontwikkeling (Huygen, 2018). Richard Florida (2019) noemt in zijn boek *The Rise of The Creative Class* het belang van een stad met openheid, diversiteit en ruimte voor experiment. Een andere bron van zelfexpressie in de stad zijn vrijeplaatsen. Vrijeplaatsen zijn plekken waar ruimte wordt geboden aan experimentele, eigenzinnige, bottom-up initiatieven. Plekken waar bewoners zelf de regie in handen hebben en kunnen handelen vanuit vrije keuzes en eigen verantwoordelijkheid (Vrijeplaatsen.nu, 2019).

Zelfexpressie in de openbare ruimte

Jan Gehl (2010) benoemt in *Cities for People* verschillende vormen van zelfexpressie in de openbare ruimte. Ruimte geven aan straatevenementen, demonstraties, parades en bijeenkomsten is een belangrijk middel om ruimte te geven aan het uiten van mensen hun geluk, leed, enthousiasme of woede. Er moet ruimte worden gegeven aan uiting van deze gevoelens, zowel in de vorm van een krachtige demonstratie als in de vorm van één-op-één conversaties. Je moet hiervoor ruimte bieden in de publieke ruimte. Daarnaast ziet Gehl de stad als een belangrijke ontmoetingsplek waar muziek en andere talenten kunnen worden uitgewisseld en bijdragen aan de expressie van het individu. Gehl gaat dus vooral uit van evenementen en festiviteiten, met een focus op sport, kunst en cultuur. Een belangrijke overeenkomst tussen de verschillende invullingen van zelfexpressie in de openbare ruimte is dat het vaak gaat om tijdelijke, informele activiteiten, die voor mensen van groot belang zijn.

Afbeelding 15 & 16: Graffitimuur in Tsjechië en een creatieve voorziening in Marokko

Geloof, tradities

Een groot onderdeel van *leefstijl & cultuur* betreft daarnaast het geloof en de tradities van een persoon, die vaak hun herkomst vinden in het geboorteland van het persoon of de voorouders. Dit kan bijvoorbeeld gaan om eetgewoonten, kleding, feestdagen en monumenten. Het gaat hierbij voornamelijk om de mogelijkheid om cultureel verbonden te zijn. Wanneer er sprake is van culturele verbondenheid vindt een persoon emotionele en culturele erkenning bij een groep (Schwartz, 2013). Als mogelijke invulling hiervan noemt Schwartz in haar onderzoek ‘Thuisvoelen in Haarlemmermeer’ de aanwezigheid van lokale maatschappelijke activiteiten waar bewoners van verschillende culturen aan deelnemen om wederzijds begrip voor elkaars cultuur te ontwikkelen, zoals een kook- of eetclub. Ruimte geven aan culturele festiviteiten, rituelen en symbolen ondersteunen de emotionele verbindingen met een plek of met andere mensen. In het publieke domein kan dit onder andere gestimuleerd worden door nieuwe plekken van herinnering te creëren, waar mensen hun geschiedenis en gezamenlijke toekomst kunnen vieren (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007).

Vrijheid vs. regulatie

De bovengenoemde interpretatie van je kunnen ontwikkelen en uiten als individu in de openbare ruimte bevat voorbeelden van gestuurde en niet gestuurde expressie. Een initiatief van bovenaf kan zelfexpressie doelgericht organiseren of kan een locatie aanwijzen voor een desbetreffend doel, bijvoorbeeld door een cultureel evenement te organiseren of om de zijkant van een gebouw aan te duiden als vrije graffitimuur. Anderzijds zijn er initiatieven die juist kunnen ontstaan door de afwezigheid van sturing en regulatie, denk bijvoorbeeld aan een braakliggend grasveld waar een groepje buurtbewoners wekelijks aan een sportles deelneemt. Het kunnen uitvoeren van je persoonsgebonden routines bevat dezelfde tweezijdigheid. Enerzijds kan dit bewerkstelligd worden door een breed scala aan gedefinieerde openbare ruimten en voorzieningen die een breed scala aan doelgroepen aanspreken. Een voorbeeld hiervan is een gevarieerde selectie aan cultuurspecifieke winkels waar verschillende individuen hun vertrouwde dagelijkse boodschappen kunnen doen. Maar juist ook ruimten die opener zijn waar ieder zijn eigen invulling aan kan geven kunnen voorzien in het kunnen uitoefenen van je eigen routines.

3.6 Walkability

Je benen bewegen je voort terwijl je ogen je leiden (Gehl, 2010). *Walkability* is als factor gedefinieerd vanwege de terugkomende associatie van thuis met gemak, comfort en bereikbaarheid (Sixsmith, 1986; Rybczynski, 1987). In het artikel *What Makes Public Places "Ours"?* van Nady (sd.) zou *walkability* niet alleen helpen bij het realiseren van een bepaalde mate van comfort maar ook bij de creatie van een sterker gevoel van gemeenschap.

Routing

Voor de toename van het aantal voetgangers is het van belang dat er korte en logische routes zijn. De keuze om te gaan lopen hangt van verschillende aspecten af, zoals de af te leggen afstand of de aanwezigheid van directe verbindingen. Vijfhonderd meter is bijvoorbeeld een afstand die mensen bereid zijn te lopen, mits deze route niet saai is. Moet je verder lopen dan vijfhonderd meter dan is de keuze voor lopen moeilijker. Naast de af te leggen afstand speelt ook de vormgeving van een route een belangrijke rol in het stimuleren van lopen (Gehl, 2010).

Detail

De vormgeving van de openbare ruimte kan aan de hand van details bijdragen aan een interessante wandelomgeving. Hierbij heeft de snelheid waarin je je verplaatst invloed op de hoeveelheid details die je kan waarnemen. Dit is goed te zien aan de inrichting, een weg waar voornamelijk auto's rijden op hoge snelheid is overwegend monotoon in architectuur en inrichting. Voetgangersgebieden die druk bezocht worden hebben daarentegen veel meer detail in de gevels en inrichting. Ritme in het straatbeeld, veel deuren aan de straat, het benadrukken van verticale lijnen, variatie in bebouwing, zachte overgangen van privé naar openbaar en het opbreken van routes kan bijdragen aan een interessante wandeling. Daarnaast is het materiaalgebruik van de bestrating belangrijk voor het loopcomfort. Zo draagt kiezelbestrating bij aan een onprettige ervaring bij het wandelen met hakken of een kinderwagen (Gehl, 2010).

Afbeelding 17: Stoplicht in Tsjechië

Obstakels

Directe routes zijn belangrijk, maar het gebruiksgemak van die route is evengoed belangrijk. Voetgangers hebben voldoende ruimte nodig om elkaar te kunnen passeren en willen zo minmogelijk obstakels op de weg. Obstakels kunnen gevormd worden door lantaarns, technische huisjes, bushokjes en zijstraten die het verloop van de stoep doorbreken. De trap wordt ook als obstakel ervaren: wanneer mensen voor de keuze komen te staan zullen zij eerder voor een hellingsbaan kiezen. Gehl (2010) noemt stoplichten een doorn in het oog van de voetganger. Deze vragen namelijk om een extra handeling langs de route en laten je vaak lang wachten voordat je route vervolgd kan worden. Het helpt als stoplichten een aftelsysteem hebben die de gebruiker op een vriendelijke manier informeert.

Afbeelding 18: Wandelpromenade in India

3.7 Conclusie

De theoretische invulling van de zes factoren omvat een scala aan actuele ruimtelijke vraagstukken die een grote rol spelen in de hedendaagse stedenbouw. Het gaat om veelomvattende factoren waarbij voor ieder nog verdere verdieping mogelijk is. Desondanks, door de voornaamste hoofdbronnen uit te lichten, kan er aan de hand van deze theoretische invulling een eerste impressie gevormd worden van een concrete ruimtelijke invulling van de zes hoofdfactoren.

Er zijn verschillende ruimtelijke factoren die raakvlakken hebben. Zo zijn *voorspelbaarheid* en *walkability* beide sterk gerelateerd aan de vormgeving en het gebruik van het netwerk. Daarnaast komt bij beide factoren het belang van variatie naar voren. Bij *voorspelbaarheid* wordt bijvoorbeeld gesproken over het onderscheidend karakter van focal points, iets dat ook van waarde kan zijn voor de totstandkoming van een prettige en diverse wandelomgeving.

Bij verschillende ruimtelijke factoren komen echter ook onderwerpen naar voren die op het eerste gezicht onderling voor frictie lijken te zorgen. Bij *voorspelbaarheid* wordt gesproken over het belang van visueel overzicht en visuele links, iets dat in contrast lijkt te staan met het beperken van afmetingen van ruimten (*geborgenheid*) en het opbreken van routes (*walkability*). Ondanks dat ruimtelijke invullingen op het eerste gezicht soms voor frictie lijken te zorgen, betekent dit niet altijd dat ze elkaar uitsluiten. In een compacte ruimte kan er eveneens sprake zijn van visueel overzicht en routes kunnen ook opgebroken worden (door een verschil in functionele overeenkomsten bijvoorbeeld) terwijl de visuele link tussen de gebieden behouden blijft.

Afbeelding 19: Voorziening als samenkomstplek in India

Naast inhoudelijke overeenkomsten en tegenstellingen valt op dat er overeenkomsten en verschillen zijn te herkennen wat betreft het schaalniveau. *Voorspelbaarheid* en *walkability* zijn voornamelijk relevant op netwerkniveau, terwijl bij andere factoren een kleiner schaalniveau vaker de hoofdrol speelt. Zo wordt er bijvoorbeeld bij veel factoren gesproken op het schaalniveau van de bufferzone, zowel bij *sociale verbondenheid*, *personalisatie* als bij *walkability*.

Tot slot komt er een interessante discussie naar voren over de mate van vrijheid, die al kort aan bod komt bij *leefstijl & cultuur*. Overheidssturing blijkt vaak van positieve invloed en is iets dat van waarde zal zijn voor de totstandkoming van bepaalde kwaliteiten op een groter schaalniveau. Tegelijkertijd wordt benoemd dat de mogelijkheid tot persoonlijke expressie soms om meer vrijheid en minder regulatie vraagt.

4 DE REIS

Een uitgebreide internationale beeldanalyse van drie grote migrantenregio's

De afgelopen drie jaar groeide de Nederlandse bevolking vooral door immigratie: meer dan driekwart van de groei is het gevolg van internationale migratie (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018). Niet alleen de "klassieke" migranten uit Nederlands-Indië, Marokko, Turkije, Suriname of de Nederlandse Antillen verrijken ons land. In 2017 is de verscheidenheid in afkomst namelijk gegroeid tot 223 verschillende nationaliteiten (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2018). Daarnaast worden de migrantenstromen niet alleen gevormd door vluchtelingen/statushouders maar in grote getalen ook door expats, internationale studenten, arbeidsmigranten en Digital Nomads.

Deze ontwikkeling zorgt voor een nog grotere druk op de stad: namelijk 53% van de nieuwkomers in de stad is immigrant. In Amsterdam kwamen er in 2018 al ruim 15.000 buitenlandse migranten meer binnen dan er vertrokken (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018).

De top-6 voornaamste migratieachtergronden uit 2019 zijn Polen, India, de (voormalige) Sovjet-Unie, Duitsland, Roemenië en Turkije, zo stelt het Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). Deze landen staan in de top-6 voornaamste migratieachtergronden, omdat zij gedurende het jaar 2019 het sterkst zijn toegenomen in Nederland. Deze landen zijn onder te verdelen in drie regio's die de basis vormen van de internationale beeldanalyse: Oost-Europa, de Arabische landen en Zuid-Azië.

De Arabische landen lijken ondervertegenwoordigd in de voornaamste migratieachtergronden van het CBS, maar worden in andere gegevens bevestigd als belangrijke migratieachtergrond. Zo was in 2019 de grootste groep met een migratieachtergrond afkomstig uit Marokko (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020) en kwamen de meeste asielaanvragen in 2019 van migranten uit Syrië en Iran (Vluchtelingenwerk Nederland). De Arabische landen is een regio die gekenmerkt wordt door migranten die migreren vanuit een oorlogssituatie of vanwege politieke redenen.

India vormt daarnaast samen met verschillende landen uit Oost-Europa een groep die gekenmerkt wordt door migranten die vertrekken vanuit economische redenen (zowel kennismigranten als overige arbeidsmigranten). De keuze voor de internationale regio's valt daarmee ook te verklaren vanwege het feit dat deze regio's getypeerd worden door een diverse selectie aan migrantieredenen, denk hierbij aan kenniswerkers, arbeidsmigranten, internationale studenten en politieke vluchtelingen.

Deze regio's lenen zich voor het uitgangspunt om de migratiestromen te benaderen vanuit een brede invalshoek, zonder uit te gaan van een gestigmatiseerde categorisering. De regio's worden namelijk getypeerd door een diverse selectie aan migratieredenen, denk hierbij aan kenniswerkers, arbeidsmigranten, internationale studenten en politieke vluchtelingen.

4.1 Legenda

Reizen is van alle tijden, maar sinds het digitale tijdperk kan de wereld ook vanachter onze beeldschermen worden verkend. In de volgende hoofdstukken wordt een uitgebreide beeldanalyse getoond van Nederland en de drie voornaamste migrantenregio's. Deze beeldanalyse wordt gekenmerkt door een uitgebreide verzameling van Street Views en luchtfoto's van Google (sd) die je meenemen op een reis door de (inter)nationale regio's.

Tijdens de beeldanalyse is er geprobeerd een zo goed mogelijk beeld te schetsen van de randen van de steden om te ontdekken hoe er invulling wordt gegeven aan de eerder onderzochte factoren. Uit elke regio zijn vier willekeurige landen gekozen en in elk land zijn twee steden onderzocht die voldoen aan de eisen die genoemd worden in het hoofdstuk van de methode.

Het is niet eenvoudig om een totaalbeeld te vormen van de stadsrand aan de hand van Street Views en luchtfoto's. Toch zijn wij de uitdaging aangegaan om een zo goed mogelijk beeld te vormen van de ruimtelijke kenmerken van de stadsrand. Gedurende het verzamelen van de beelden zijn uit tal van beelden twaalf maatgevende Street Views met bijbehorende luchtfoto's/ contexten geselecteerd en geanalyseerd. Van elke regio zijn vier maatgevende Street Views en luchtfoto's uitgekozen waarvan de beeldanalyse is gevisualiseerd.

De legenda hiernaast is als basis gebruikt bij het analyseren van de beelden. Deze legenda vormt een samenvattend beeld van de bevindingen uit het literatuuronderzoek, en fungeert als stappenplan voor de beeldanalyse. Door stap voor stap elk kenmerk in de legenda af te gaan kan er goed een eerste impressie gevormd worden van hoe regio's invulling geven aan de factoren.

Context Sociale verbondenheid

Voorspelbaarheid

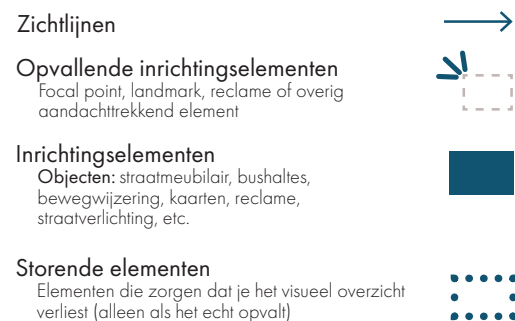
Geborgenheid

Street View Sociale verbondenheid

Voorspelbaarheid

Personaliseren

Geborgenheid

Leefstijl & Cultuur

Walkability

42 OOST- EUROPA

Regiobeschrijving

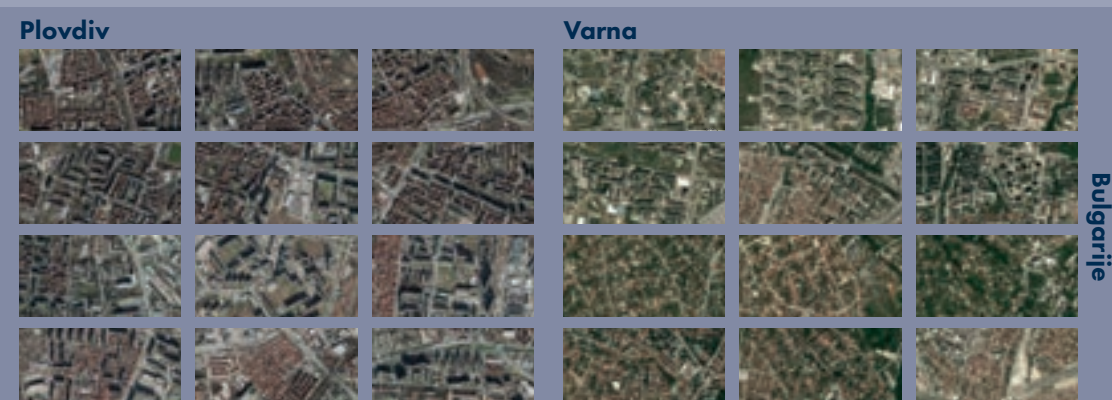
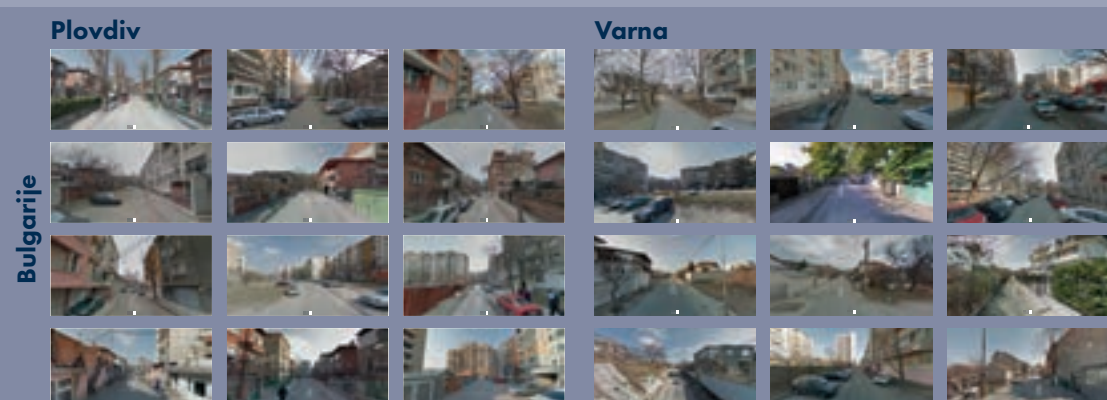
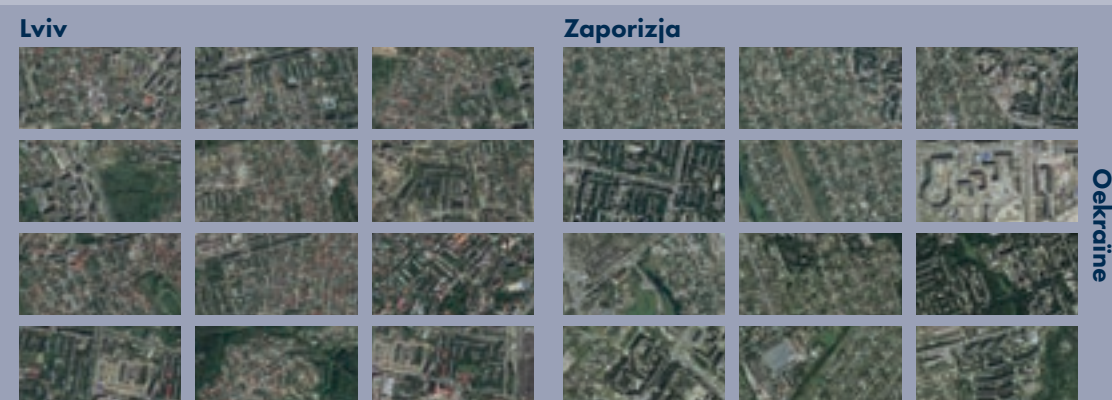
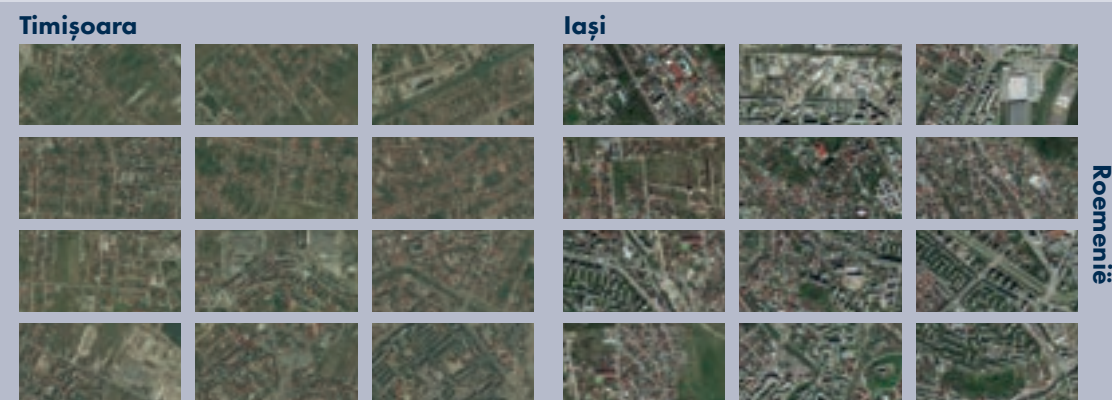
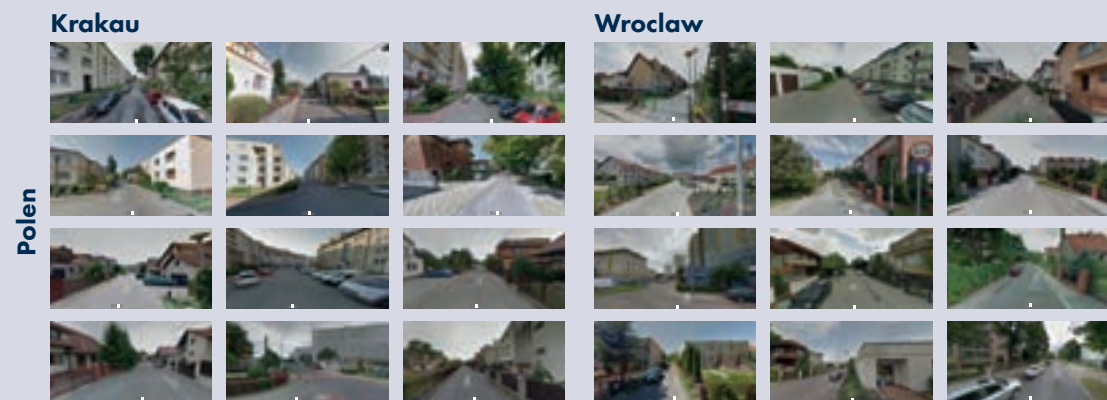
Tot Oost-Europa behoren voornamelijk de landen die tussen de periode 1922-1991 tot de Sovjet-Unie behoorden en geregeerd werden door de Communistische partij. De communistische en socialistische overtuigingen die hun herkomst vinden in deze periode hebben in de hedendaagse tijd nog een duidelijke afdruk achtergelaten op de sociaal-ruimtelijke inrichting en gebruik van de stedelijke ruimte. In Oost-Europa nam religie na de val van de Sovjet-Unie een grote sprong. Een studie van Pew Research Centre (2016) laat zien dat de meerderheid zich identificeert als Orthodox-christelijk, dat wordt gevolgd door Katholiek-Christelijk als de een-na-voornaamste religie. De landen in de regio nemen voornamelijk de middenposities in in de ranking van de wereldwijde concurrentievermogen en welvaart (The United Nations Development Programme, 2019; World Economic Forum, 2019).

Stedenbouw

Tijdens het communistisch regime was het standaard dat alle openbare ruimte in eigendom van de overheid was en ingericht werd op collectief gebruik. Deze publieke percelen werden in socialistische steden gelijkmatig verdeeld over de gehele stedelijke structuur. De collectieve ruimte was voornamelijk groen en de plekken die een functie hadden in het ceremoniële optreden van het regime, zoals boulevards en pleinen, hadden vaak een groots en autoritair karakter (Hirt, 2015). Socialistische architectuur en stedenbouw kenmerkt zich door eentonige, uniforme ontwerpen van modernistische 'super-blocks' die er voor zorgden dat er in steden nauwelijks sprake was van grootschalige sociaalruimtelijke segregatie (Koelemaij, Wind, Bodde, & Van Lieshout, 2015). Sinds de val van het communisme is er een transitie in gang gezet naar kapitalistische democratische overheden wat een proces van privatisering en commercialisatie van de openbare ruimte in gang heeft gezet. Met name sinds de toelating tot de Europese Unie is het belang van ruimtelijke ordening en stedelijke vernieuwing enorm gegroeid. Door het overnemen van westerse instituties, beleidsvormen en wetten speelt ruimtelijke ordening in Oost-Europa een rol op strategisch beleidsniveau, zowel op stads- als op nationaal niveau (Taubenböck, 2019). Terwijl in Nederland een breed georiënteerd planningsstelsel in werking is, is er in delen van Oost-Europa een planningsstelsel in gebruik dat zich meer beperkt tot een specifiek doel zoals economische ontwikkeling of het bestemmen van grond (Planbureau voor de Leefomgeving, 2011).

Sociale groep

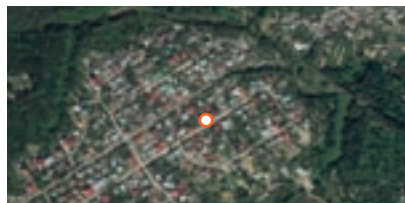
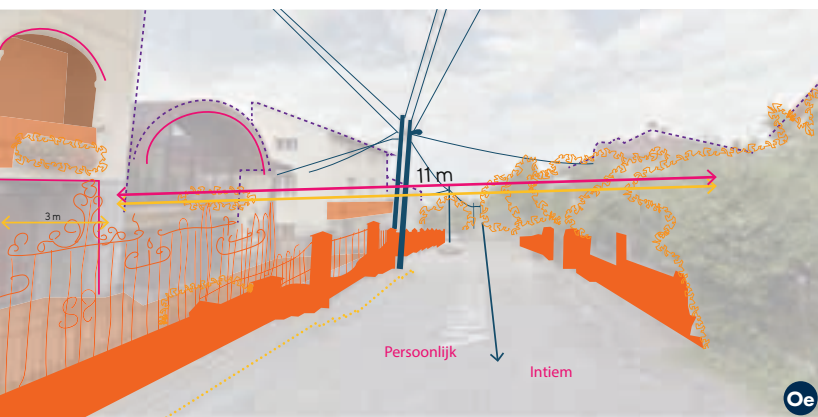
Oost-Europa is vergeleken met West-Europa iets traditioneler: Oost-Europeanen zijn meer gericht op familie en loyaliteit en er heerst een collectivistisch ideaal. Leefsituaties met meergeneratiegezinnen komen in Oost-Europa significant vaker voor dan in West-Europa (Schwanitz, 2017). Volgens de cultuurdimensies van Hofstede hechten Oost-Europeanen (ook binnen families) vaker waarde aan een duidelijke hiërarchie, gezag en regels (Visser, 2016).

(Google, sd)

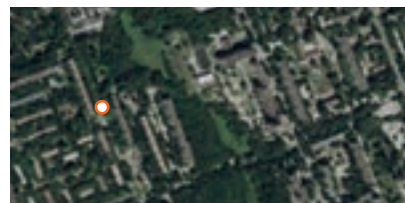
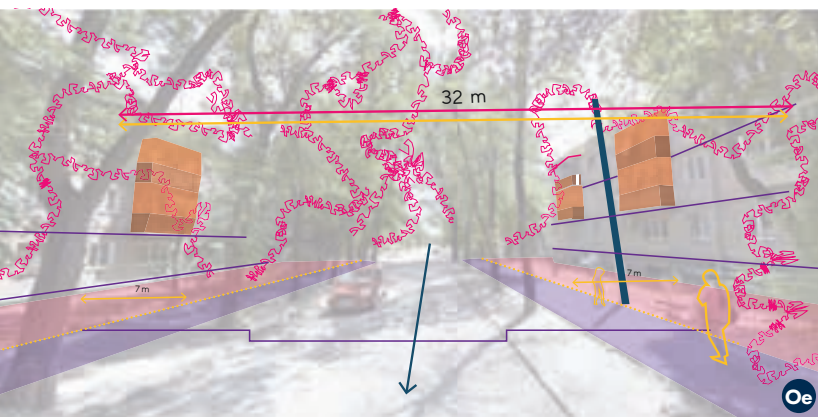
(Google, sd)

Street Views

Lviv, Oekraïne (Google, sd)

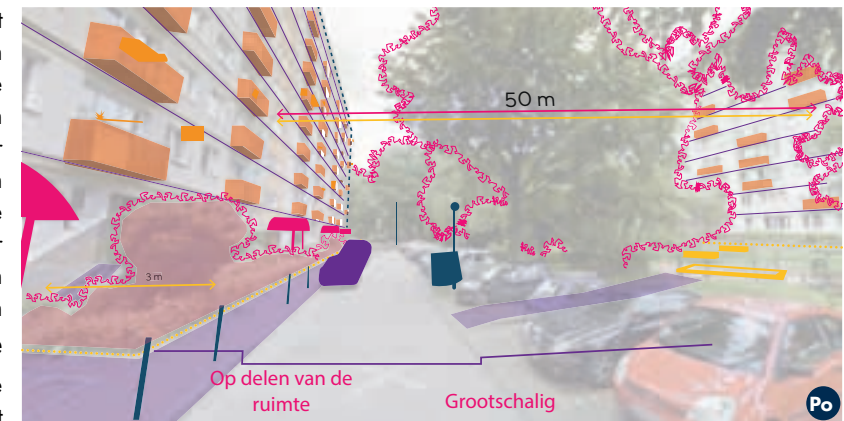
Het straatbeeld wordt gekenmerkt door **kleinschalige zelfbouw** woningen die aan de hand van hun diversiteit bijdragen aan een persoonlijk en **intiem profiel**. Luifels en nissen dragen bij aan de diversiteit en faciliteren *geborgenheid*. Het privé-terrein is afgesloten met een **persoonlijke afbakening**, waarbij contact met de straat niet wordt uitgesloten. Daarbij wordt er gebruik gemaakt van persoonlijk groen. Opvallend is de elektriciteitspaal die, samen met de aanwezige bedrading, een grote rol speelt in veel woongebieden met grondgebonden woningen in Oost-Europa.

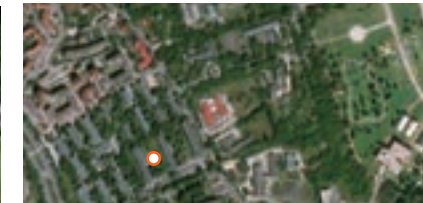
Zaporizja, Oekraïne (Google, sd)

In tegenstelling tot de grondgebonden woningen is er sprake van een **planmatige inrichting** van het profiel: de straat is opgedeeld in zones voor voetgangers, openbaar groen en auto's en er wordt gebruik gemaakt van algemene inrichtingselementen zoals straatverlichting. Daarnaast is er sprake van een **doorlopende stoep** met goed begaanbare bestrating. Terwijl de architectuur uniform is, bieden de uitwendige balkons ruimte voor *personalisatie*. Ondanks dat het een relatief breed en op de auto georiënteerd profiel is, is er sprake van *geborgenheid* door de sterke aanwezigheid van **openbaar groen**.

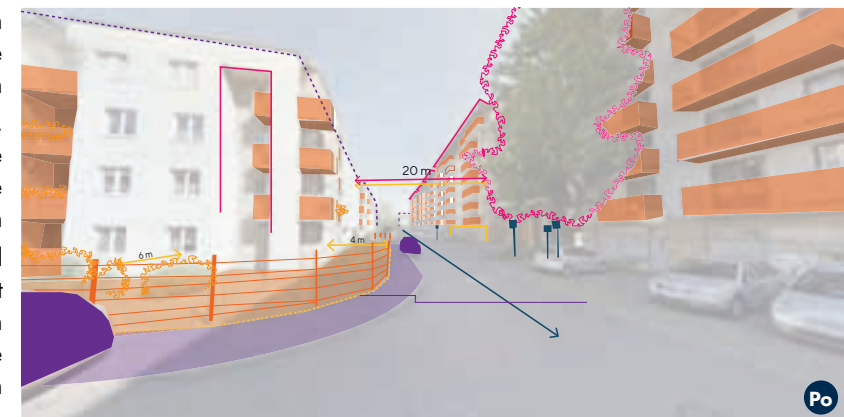
De overgangszone van deze flat wordt op verschillende manieren verzacht, namelijk door uitwendige balkons, openbaar groen en entrees die worden overdekt door overkappingen. De overkappingen en balkons dragen bij aan lichte dynamiek in de gevel, maar desondanks is er door kenmerken in de architectuur sprake van een nadruk op **horizontale lijnen**. In deze planmatige omgeving wordt gebruik gemaakt van **inrichtingselementen** zoals afvalbakken, paaltjes en straatverlichting. In het **collectieve groen** is een stationaire voorziening ontworpen. In het profiel is er sprake van een duidelijke zonering, maar desondanks wordt er ook geparkeerd langs de stoep.

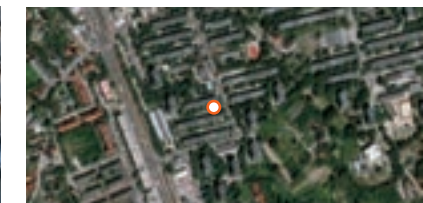
Krakau, Polen (Google, sd)

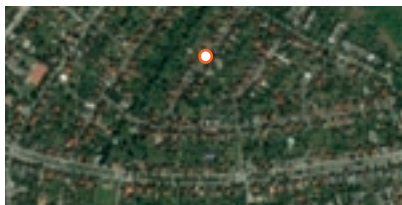
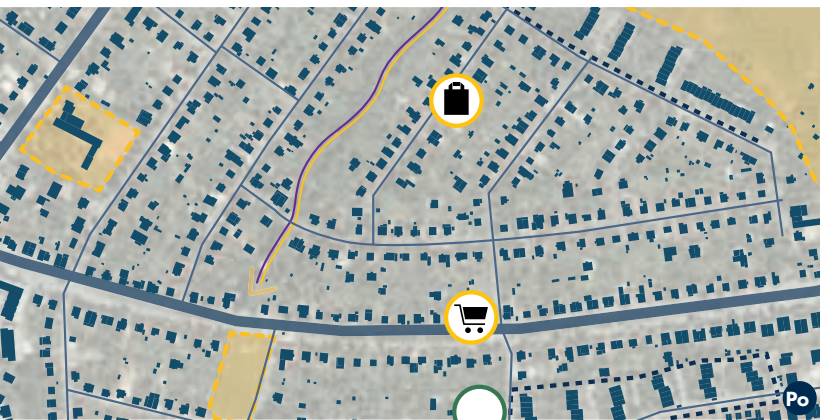
Ondanks dat er sprake is van een overwegend uniforme architectuur ogen de gevels van de appartementen **dynamisch**, mede door de nissen en de in- en uitwendige balkons. De appartementen kennen een **bufferzone**, die is afgebakend met een middelhoog transparant hekwerk. Er is zowel sprake van persoonlijk groen binnen deze bufferzone als openbaar groen in de vorm van een grote boom. Wederom kent het profiel een duidelijk **planmatig karakter**, te herkennen aan de sterke zonering en de aanwezigheid van bebording. Er wordt ruimte geboden aan de voetganger op een doorlopende stoep, die incidenteel wordt onderbroken

Krakau, Polen (Google, sd)

Contexten

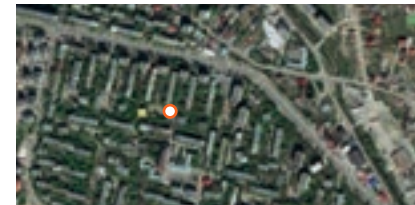
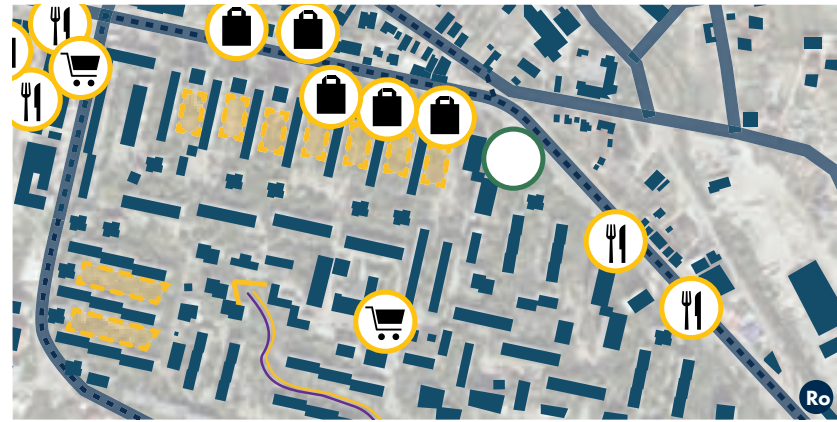

Wrocław, Polen (Google, sd)

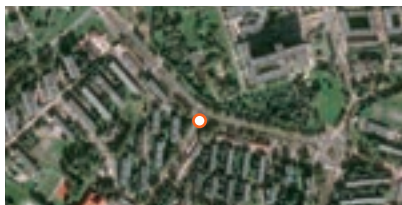
Het planmatige netwerk wordt ingevuld door diverse grondgebonden woningen met een **kleine korrelgrootte**. De woonwijk is overwegend **monofunctioneel**, op een winkel, een supermarkt en een religieuze voorziening na. Ondanks dat de morfologie geen planmatig karakter kent, is er sprake van een (ontworpen) groene **wandelroute**, een park en een sportveld. Er kan moeilijk onderscheid worden gemaakt in districten door, op de incidentele grotere korrelgroottes na, het gebrek aan onderscheidende elementen.

In de morfologie is duidelijk een **district** te herkennen dat wordt gekenmerkt door stroken appartementen. Tussen de appartementen wordt veel ruimte geboden aan collectief groen, aantrekkelijke routes en **stationaire voorzieningen**.

Het district wordt omringd door een hoofdweg met een sterk onderscheidend karakter, waarlangs verschillende voorzieningen zijn geclusterd.

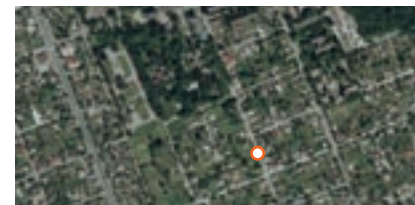
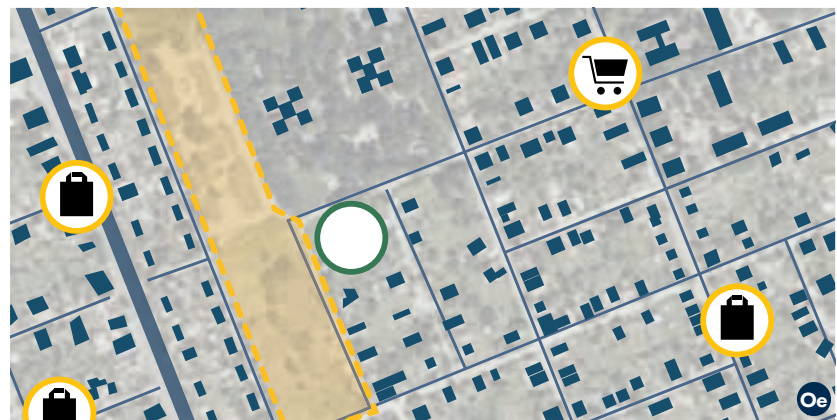
Iași, Roemenië (Google, sd)

Krakau, Polen (Google, sd)

De morfologie wordt opgebouwd uit ensembles van appartementen. De districten worden van elkaar onderscheiden door een **duidelijke wegenstructuur** met een sterk hiërarchisch karakter. Verspreid door de wijk zijn **verschillende voorzieningen** te vinden, zoals restaurants en supermarkten. Tussen de appartementen wordt veel ruimte geboden aan **collectief groen** en in het gebied bevindt zich een aantrekkelijke wandelroute.

Tussen het sterke **gridpatroon** staan grondgebonden woningen van diverse groottes. De diversiteit in de morfologie toont daarnaast dat er sprake is van **vrijheid in positionering** van de woning. Grote oppervlakten worden gekenmerkt door groen, waaronder een **parkachtige groene strook**. Verspreid door de wijk zijn er enkele kleine voorzieningen, zoals een supermarkt, winkels en een religieuze voorziening.

Zaporizja, Oekraïne (Google, sd)

Bevindingen

Naar aanleiding van de factoren

SOCIALE VERBONDENHEID

In Oost-Europa kennen grondgebonden woningen in tegenstelling tot de appartementen geen collectief karakter. Er zijn geen plekken in de openbare ruimte waar stationaire activiteiten kunnen plaatsvinden die zorgen voor ontmoetingsmogelijkheden. Wel kan er vaak sociale interactie plaatsvinden tussen buurtbewoners doordat er vanuit de woningen contact mogelijk is met de straat. Dit wordt onder andere mogelijk gemaakt door de vrijwel altijd aanwezige bufferzone die naar eigen smaak kan worden ingericht. Dit privédomein is altijd afgebakend door lage of transparante elementen, zoals hekken of struiken, die interactie niet uitsluiten. Bulgarije is hierin een uitzondering aangezien de straatprofielen een grootser en anoniemer karakter lijken te hebben. Ook hier is er echter bij de grondgebonden woningen interactie mogelijk tussen woningen en straat, maar oogt dit veel rommeliger door bijvoorbeeld onafgemaakte hekwerken of muren.

Rondom de appartementen staat collectiviteit centraal. Er zijn veel speelplekken en groenvoorzieningen die kunnen functioneren als stationaire voorziening. In het geval van collectief groen is er vaak geen specifieke functie aan deze plekken toegekend en zijn ze vrij in keuze voor gebruik. Collectief groen uit zich voornamelijk in grote grasvelden tussen de gebouwen. Vanwege het grootse karakter van de appartementen is de interactie met de straat beperkt, zo geldt voor de meeste appartementen dat je moeite moet doen om te zien wat er op straat gebeurt. Toch worden er vaak elementen gebruikt die de overgang van privé naar openbaar verzachten, zoals groenstroken, een half hoge verdieping of (kleur)differentiatie van de plint.

VOORSPELBAARHEID

De grondgebonden woningen verschillen sterk van elkaar in vormgeving, onder andere door variatie in hoogtes, positionering en kleurgebruik. Deze variatie in vormgeving draagt bij aan verschillende herkenningspunten in een straat of buurt. Door de grote diversiteit op gebouwniveau is het moeilijker om districten van elkaar te onderscheiden. Incidenteel is het wel mogelijk om districten van elkaar te onderscheiden aan de hand van een thema in architectuur, bijvoorbeeld in Polen, Oekraïne en Bulgarije. Vormen van differentiatie die sterker aanwezig zijn, zijn verschillen in welvaart of dichtheid.

Appartementen worden regelmatig opgezet in ensembles met een thema in architectuur – waardoor gebieden met appartementen eenvoudiger van elkaar te onderscheiden zijn als aparte districten. Binnen één district gelden vaak overeenkomsten in kleur of vormgeving. Deze thematische districten kunnen op een grotere schaal fungeren als herkenbare districten, maar missen op een kleinere schaal herkenningspunten.

Het gebruik van algemene en informatieve inrichtingselementen zijn naarmate de dichtheid toeneemt steeds vaker afwezig. Zo zijn bij appartementen algemene en informatieve inrichtingselementen vaak aanwezig, evenals zonering in straten. Woonstraten met grondgebonden woningen worden echter regelmatig ingericht als shared-space zonder inrichtingselementen (op lantaarns na).

Over het algemeen kan je stellen dat de hiërarchie in wegen wordt afgedwongen door afmetingen, en niet in materiaal. Terwijl we in Nederland in woonstraten vaak klinkers gebruiken ligt in Oost-Europa vrijwel overal asfalt. Alleen Polen vormt hier een uitzondering in. De structuur bestaat over het algemeen uit uitgelijnde straten, vaak in een grid. Soms heeft dit grid alsnog een redelijk organisch karakter door de vrije indeelbaarheid van de kavels. Door de uitgelijnde wegen zijn de zichtlijnen regelmatig lang.

PERSONALISATIE

Met name bij de grondgebonden woningen is er sprake van personalisatie. De woningen hebben een zeer diverse gepersonaliseerde vormgeving in vorm en kleur. De meeste woningen zijn daarnaast voorzien van voortuinen die naar persoonlijke smaak worden ingericht. De voortuinen zijn voorzien van veel groen en worden afgebakend door lage of transparante hekken en muren. Bij de appartementen is de mate van personalisatie zeer beperkt, wat grotendeels een overblijfsel is van het gelijkheidsideaal uit de socialistische tijd. Er zijn geen persoonlijke objecten te zien in de openbare ruimte en er is amper een vorm van persoonlijke toe-eigening van bewoners te herkennen. Zo zijn balkons vaak leeg en ligt er voor de flat vaak een grasveld dat niet wordt gebruikt. De grootschalige socialistische flats zijn voornamelijk van elkaar te onderscheiden door een verschil in kleurgebruik, wat in enkele gevallen helpt het gebouw een individualistisch karakter te geven.

GEBORGENHEID

De grondgebonden woningen zijn aanzienlijk meer divers en zijn vaak voorzien van een bufferzone, wat bijdraagt aan een kleinschalig, intiem karakter. De compactheid van de grondgebonden woningen verschilt. De grondgebonden woningen in Oekraïne en Roemenië hebben een ruimere, landelijkere opzet dan die in Polen en Bulgarije. De appartementenblokken in socialistische stijl zijn erg grootschalig, waarbij het uniforme karakter bijdraagt aan een anonieme sfeer. De collectieve ruimte is bij appartementen onderdeel van een ruimtelijke opzet. In vrijwel alle gevallen is groen aanwezig, wat bijdraagt aan de intimiteit van de ruimten. Aangezien er regelmatig een gridstructuur aanwezig is, zijn zichtlijnen veelal recht en lang. Wanneer deze onderbroken worden is dit vaak door een haaks gezet appartementenblok.

LEEFSTIJL/CULTUUR

Bij de grondgebonden woningen en de omliggende openbare ruimte is duidelijk mogelijkheid tot experiment. Er is geen regelgeving die invloed heeft op de afbakening of vormgeving van de woning wat resulteert in veel diversiteit. Door het soms ongeplande karakter van de openbare ruimte lijkt ook de vormgeving en het gebruik van de openbare ruimte vaak flexibeler ingevuld te kunnen worden. Tegelijkertijd is er echter minder mogelijkheid tot persoonlijke activiteiten door de beperkte aanwezigheid van spel- en sportvoorzieningen, vooral in de lagere dichtheden van Oekraïne en Roemenië. Bij appartementen zijn deze voorzieningen in een grotere consistentie aanwezig. Door het planmatige karakter van de appartementen en de openbare ruimte hier omheen is er hier minder mogelijkheid tot experiment. Bij zowel grondgebonden woningen als appartementen zijn religieuze plekken incidenteel vertegenwoordigd in de directe context. Experiment door bijvoorbeeld straatkunst is minimaal terug te zien in de Street Views.

WALKABILITY

De grondgebonden woningen worden gekenmerkt door kleinschalige diversiteit waardoor zij een interessante omgeving vormen om je door te verplaatsen. De gebieden rondom de grondgebonden woningen kennen vaak geen stoep, met name de meer organisch gegroeide districten, waardoor de openbare ruimte vaak aan doet als een shared-space. De appartementen zijn een stuk grootschaliger waardoor details die bijdragen aan een interessante wandelomgeving ontbreken. In de omgeving van appartementen is de stoep vaak aanwezig, maar staat deze vol met obstakels zoals lantaarns, palen en geparkeerde auto's.

OVERIGE

Er worden vrijwel nooit woningtypen gecombineerd. Er zijn vrijstaande woningen, geschakelde woningen en appartementenblokken (stroken) te vinden. Rijtjeshuizen zijn een uitzondering: deze komen enkel voor in Polen. In Bulgarije worden bakstenen gebruikt maar voor de rest wordt het materiaalgebruik gekenmerkt door pleisterwerk.

43 ARABISCHE LANDEN

Regiobeschrijving

De Arabische landen delen een cultuur en taal en kennen verschillende etnische en religieuze achtergronden (Tolk- en Vertaalcentrum Nederland, sd). De meerderheid van deze religieuze groepen leeft de islam na, wat van sociaal-culturele invloed is geweest op de groei van de stad. Vanwege invloeden vanuit het Westen wordt vaak de moderne wereld verweven met belangrijke traditionele gebruiken en tradities (Office of the deputy chief of staff for intelligence US army training and doctrine command, 2006). De landen hebben uiteenlopende posities in de ranking voor het wereldwijde concurrentievermogen. De landen die een betere positie hebben in The Global Competitiveness Report (2019) scoren op de welvaartontwikkeling-index in The United Nations Development Programme (2019) ook beter. De landen die in beide rapporten slecht scoren hebben in de afgelopen dertig jaar veelal met oorlog te maken gehad.

Stedenbouw

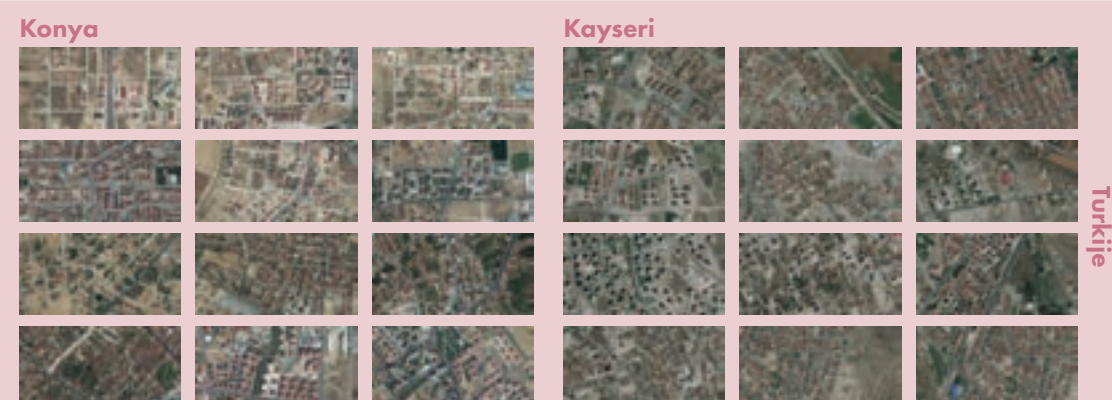
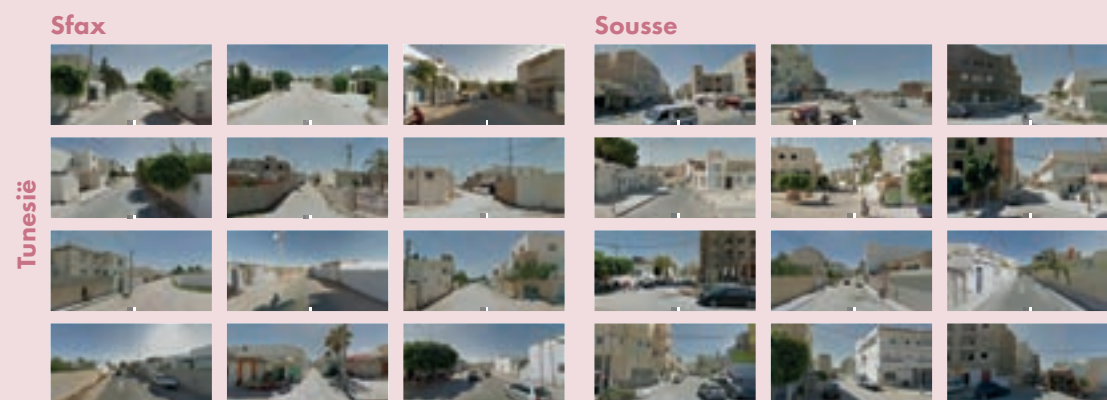
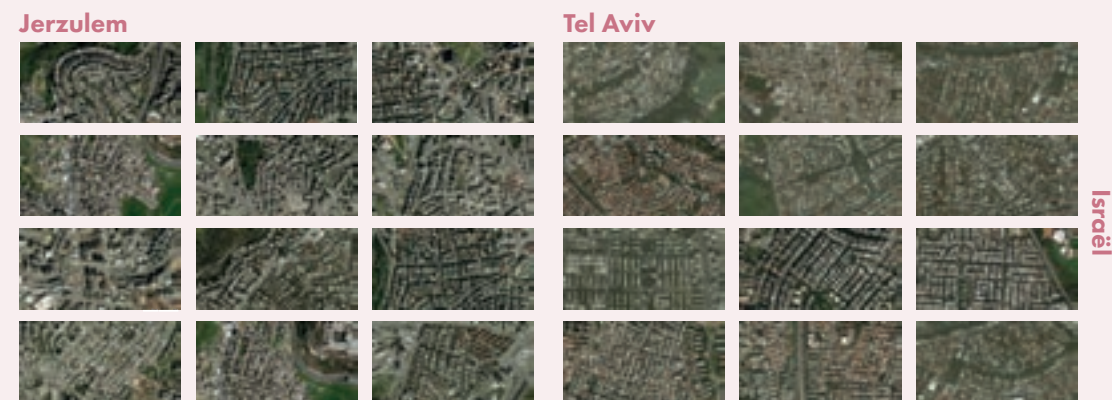
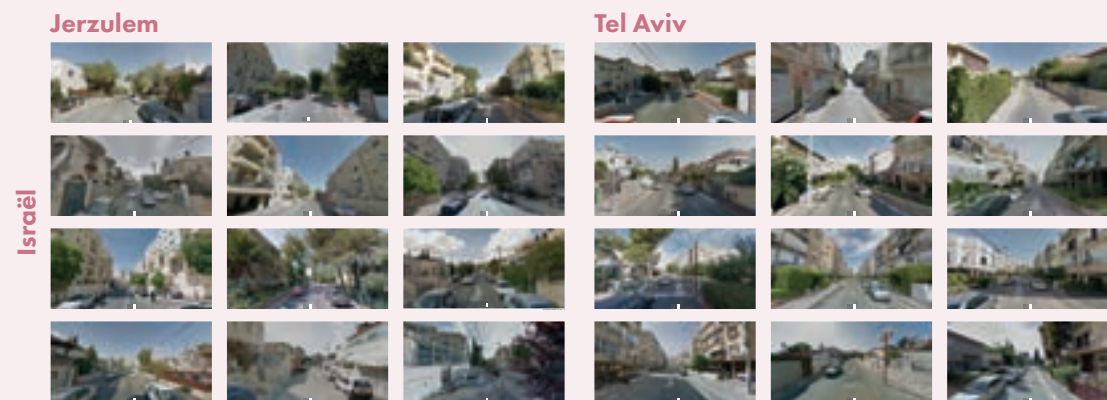
Traditionele Arabische steden zijn gevormd vanuit een sociale hiërarchie. De hogere regerende klassen, die zich vaak aan de randen vestigden, werden gescheiden van de gewone burgers die zich in de binnenstad samenvoegden met lokale ambacht, handel en moskeeën. Later vond er een ontwikkeling plaats waarbij meerdere afzonderlijke stadseenheden werden gevormd langs hoofdwegen met voorzieningen, zowel op organische als op geplande wijze.

Woonwijken vormen vaak kleine gemeenschappen waar privacy sterk gewaardeerd wordt. Buiten de hoofdstructuur vormen smalle steegjes, vaak gemarkeerd door kleine poorten, de ingangen van woonwijken. De smalle passages suggereren vaak het aanbreken van een intiemere privésfeer. Entrees van woningen zullen nooit tegenover elkaar gesitueerd zijn, wat gedeeltelijk ook tot stand komt door de organische groei. Elke buurt heeft zijn eigen openbare voorzieningen, zoals een moskee, scholen, fontein en openbare binnenplaatsen (Kiet, 2011).

De regio Arabische landen is in rap tempo aan het verstedelijken wat zorgt voor toenemende aandacht voor duurzame ontwikkeling, economische groei, het verbeteren van de stedelijke infrastructuur en het voorzien in stedelijke basisvoorzieningen. De bijdrage van de overheid aan de harmonieuze groei van steden wordt echter beperkt door een gebrek aan juist opgeleide vakmensen, een ontoereikende beschikbaarheid van stedelijke basisvoorzieningen, onvoldoende capaciteit voor stedelijk bestuur en tekorten aan gemeentelijke financiële middelen. Voor veel steden betekent groei nog een toename in informele nederzettingen (Habitat III Secretariat, 2017).

Sociale groep

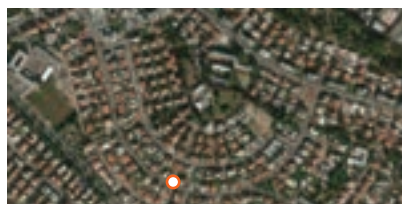
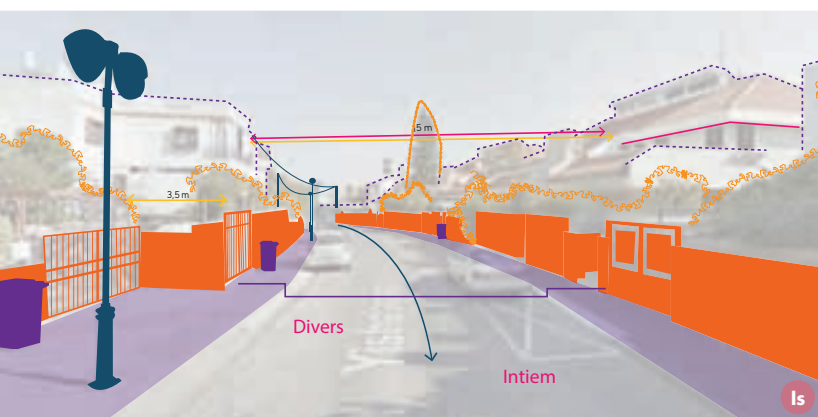
Familierelaties, waarbij vaak nog sprake is van een duidelijke hiërarchie, vormen de belangrijkste sociale basis in de Arabische cultuur. Het is gebruikelijk dat een groot aantal familieleden binnen één huishouden woont, vaak vanuit economische overwegingen en collectieve zorg voor de ouderen (Office of the deputy chief of staff for intelligence US army training and doctrine command, 2006). Voor de familie is privacy van groot belang. Wanneer mogelijk worden er aparte salons voor gasten ingericht of worden afspraken zo ingepland dat de gasten en overige familieleden elkaar niet storen (Tolk- en Vertaalcentrum Nederland, sd).

(Google, sd)

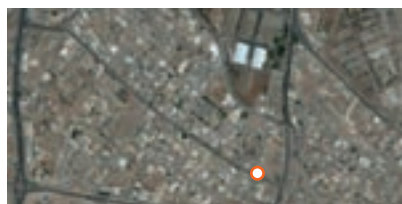
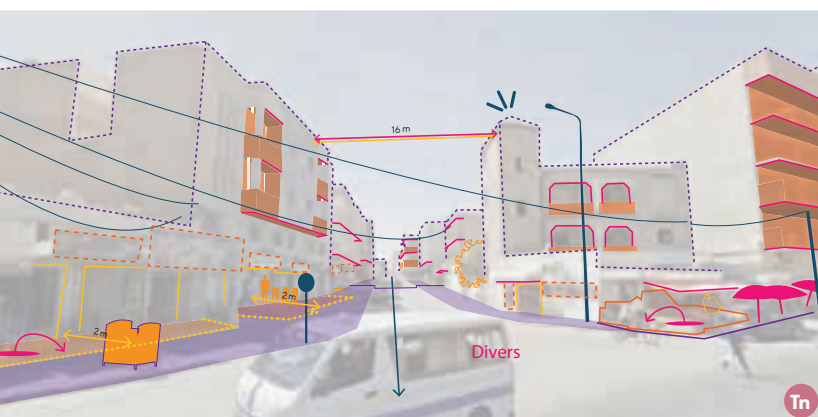
(Google, sd)

Street Views

Tel Aviv, Israël (Google, sd)

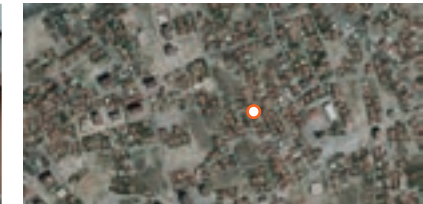
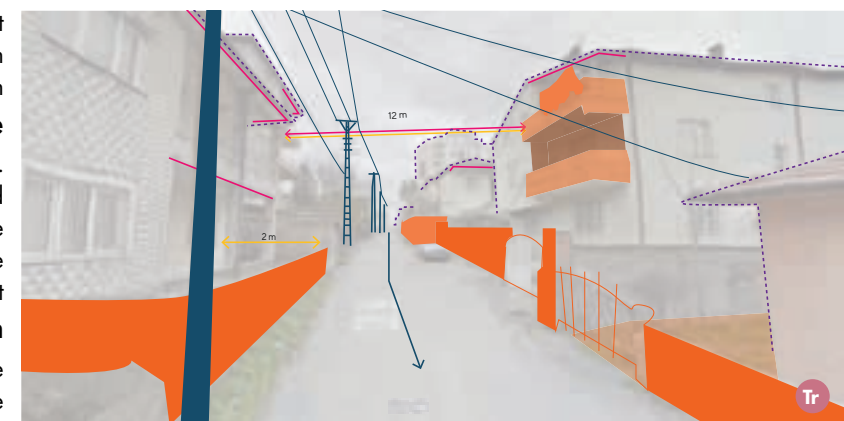
Aan de straat staan zeer **divers vormgegeven** grondgebonden woningen. De woningen worden redelijk **sterk afgebakend** door middel van persoonlijke (middel-)hoge stenen muurtjes. Achter de sterke afbakening is te zien dat de bufferzone van de woningen uitgebreid wordt ingericht met **persoonlijk groen**. De straat kent een planmatiger karakter, mede door de zonering van het profiel en de bijzondere straatverlichting. De afbakeningen maken het profiel overwegend anoniem, maar de diversiteit, persoonlijke vormgeving en smalle afmeting van het profiel dragen bij aan de intimiteit.

Sousse, Tunesië (Google, sd)

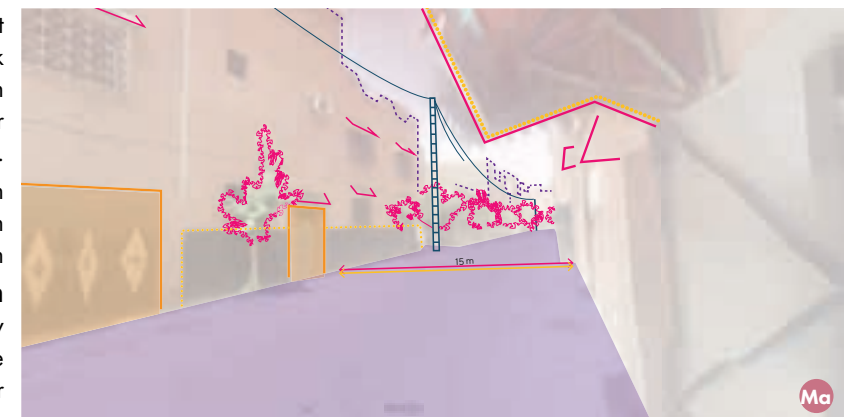
Er gebeurt veel op dit kruispunt in Tunesië: appartementen van diverse hoogtes met **voorzieningen in de plint** omkaderen de straat. Het kruispunt wordt gekenmerkt door een **opvallend torentje**, dat gezien kan worden als herkenningspunt. Balkons, luifels, **reclame en parasols** verzachten de bufferzone en vormen tekenen van *personalisatie*. De straat is gezoneerd en er wordt ruimte geboden aan voetgangers op een stoep die incidenteel obstakels bevat. Langs de straat staan verschillende inrichtingselementen, zoals elektriciteitspalen, straatverlichting en bebording.

Het straatbeeld bestaat uit kleinschalige appartementen met diverse vormgevingen en een **afwisselende inrichting** van de kavel. De kavels worden begrensd door een lage tot middelhoge afbakening die contact met de straat over het algemeen niet uit sluit. Kleine **overstekten en balkons** bieden de mogelijkheid om beschutting te zoeken. Het straatprofiel is **niet gezoneerd**, maar bestaat wel uit goed begaanbare bestrating. Langs de straat staan verschillende elektriciteitspalen, die kenmerkend zijn voor veel woongebieden in de Arabische landen.

Kayseri, Turkije (Google, sd)

De **shared-space** in dit straatprofiel wordt sterk omkaderd door buitenmuren van woningen, waarbij er amper sprake is van een bufferzone. De **entrees** van de woningen bestaan uit divers vormgegeven voordeuren. Er is sprake van **afwisselende bouwhoogten** en luifels die voor schaduw zorgen. De boompjes in de straat maken het profiel minder onpersoonlijk en dragen bij aan de *geborgenheid*. Wederom staan er elektriciteitspalen in het profiel.

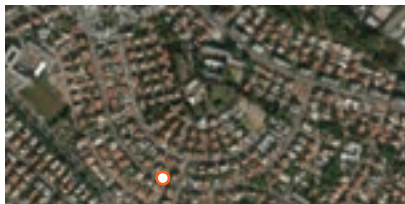

Marrakesh, Marokko (Google, sd)

Contexten

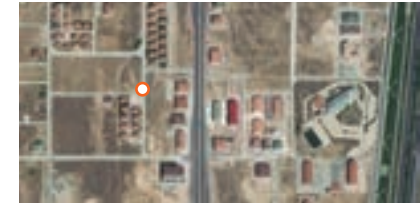

Deze morfologie kent een structuur met een bijzondere ronding. De omgeving is duidelijk uitgedacht: er is een netwerk van **hoofdroutes** die wordt doorkruist door een lange **aantrekkelijke wandelroute**. Daarnaast zijn er verschillende parkachtige voorzieningen ontworpen. Het is opvallend dat veel kleine **religieuze voorzieningen** verspreid door de wijk gevestigd zijn.

Tel Aviv, Israël (Google, sd)

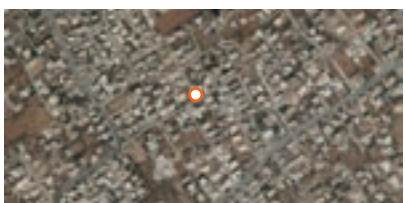
Er is sprake van een **gridstructuur** waarbij het lijkt alsof deze stapsgewijs in wordt gevuld met bebouwing, een verschijnsel dat zich vaker voor doet in de Arabische landen. Ondanks dat er weinig bebouwing staat, bevat het gebied een school die omringd wordt door een groot park en verschillende voorzieningen die **geclusterd** zijn langs een hoofdweg. Een bijzonder kenmerk van deze context is de grote hoofdweg, waarlangs een goed onderhouden **park** is ontworpen.

Konya, Turkije (Google, sd)

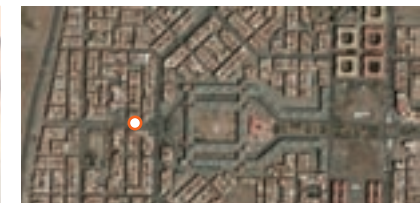
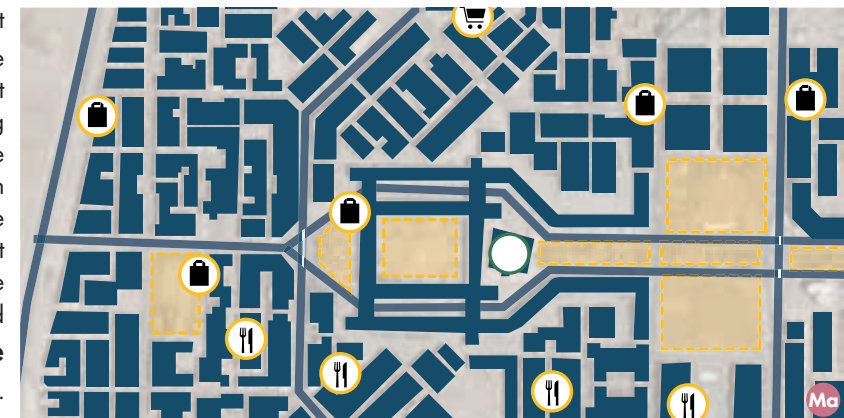

In deze context worden woningen met een kleine korrelgrootte omsloten door een **fijnmazig netwerk** van sub-wegen. Aangezien er weinig elementen zijn met een onderscheidend karakter kan er **geen onderscheid** worden gemaakt in districten. Langs de hoofdwegen zijn enkele voorzieningen gevestigd, voornamelijk eetgelegenheden.

Sfax, Tunesië (Google, sd)

De structuur uit deze context is sterk **symmetrisch**. De kern van deze structuur wordt gevormd door een hoofdweg die omringd wordt door diverse parken en uitmondt op een religieuze voorziening. De bebouwing hier omheen staat op duidelijk gedefinieerde volgebouwde kavels. Verspreid door de wijk zijn **verschillende voorzieningen** te vinden.

Marrakesh, Marokko (Google, sd)

Bevindingen

Naar aanleiding van de factoren

SOCIALE VERBONDENHEID

In de Arabische landen wordt bij grondgebonden woningen contact met de straat sterk beperkt doordat privé-eigendom met harde elementen wordt begrensd, bijvoorbeeld door een hoge muur. Daarbij hebben woningen vaak een sterk introvert karakter en/of ontbreekt de bufferzone. Israël vormt een uitzondering op deze harde overgangen, hier wordt groen regelmatig ingezet om de overgang te verzachten. Ondanks het gebruik van groen is het contact tussen straat en woning beperkt.

Appartementen kennen regelmatig een groenstrook zoals in Israël, of voorzieningen in de plint zoals in Tunesië. De appartementen in Turkije staan duidelijk in contrast met de andere landen: hier lijkt sociale interactie extra beperkt door het grootse uniforme karakter, dat doet denken aan Oost-Europa. In vrijwel alle landen is er rondom appartementen vaker aandacht voor samenkomstplekken zoals pleinen en parken. De aanwezigheid van deze elementen hangt sterk samen met de planmatigheid van de stedelijke structuur. In Israël en Marokko zijn pleinen en parken een duidelijk onderdeel van de stad, maar Tunesië mist in dit opzicht succesvolle stadsplanning.

Zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen vormen religieuze plekken regelmatig een belangrijk onderdeel van de wijk. De openbare ruimte krijgt hier meer aandacht en er is ruimte voor ontmoeting. In Tunesië en Marokko worden voorzieningen vaak verspreid, zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen. In Israël en Turkije lijken de voorzieningen meer geclusterd te zijn.

VOORSPELBAARHEID

Er zijn overeenkomende conclusies te trekken voor grondgebonden woningen en appartementen. Op enkele herhaling van eenzelfde appartementenblok in Israël na, is er op gebouwniveau veel differentiatie: geen één gebouw is hetzelfde. In de meeste gevallen door vorm, in Turkije ook regelmatig door kleur. De differentiatie gebeurt ook regelmatig door een variatie in de plint: het anders schilderen van de plint (Turkije en Marokko), het verheffen van de plint (Israël) of een voorziening in de plint (Tunesië).

Door deze grote diversiteit wordt er geen duidelijk onderscheid gemaakt in districten door thema's in architectuur. Soms kunnen districten van elkaar worden onderscheiden door verschillen in welvaart of door onderscheid in stedelijke structuur op luchtfoto's. Tunesië heeft voor dit laatste echter een te ongepland karakter, en is meer organisch gegroeid. Dit is een duidelijk verschil met Israël en Marokko, waar het netwerk juist heel herkenbaar is, bijna symbolisch of monumentaal.

In alle landen is er sprake van zonering in de inrichting van de straten, maar wordt tegelijkertijd ook zeer vaak shared-space toegepast (regelmatig ook in de vorm van een zandpad). Hiërarchie is veelal aangegeven door afmetingen en niet door bestrating: dit laatste is bijna in alle gevallen asfalt. In Tunesië is de hiërarchie minder duidelijk af te lezen van de afmetingen: hier is regelmatig een zeer breed profiel. Inrichtingselementen zoals lantaarnpalen lijken overal aanwezig, maar andere algemene en informatieve inrichtingselementen ontbreken. Herkenningspunten worden vaak gevormd door reclame, winkeltjes, of kleuraccenten.

PERSONALISATIE

Bij grondgebonden woningen wordt de mogelijkheid tot persoonlijke inrichting van de buitenruimte beperkt door het introverte karakter van de woningen en de harde grens tussen privé en openbaar. Een duidelijkere vorm van personalisatie die regelmatig terugkomt is het gebruik van kleuraccenten of patronen in het hekwerk en het

gebruik van bijzondere deuren of poorten. Ook het feit dat er veel vrijheid bestaat wat betreft de vormgeving en indeling van de woning en de kavel is een teken dat hier veel mogelijkheid is tot personalisatie. Dit laatste zorgt bijvoorbeeld voor een grote dynamiek in gevels, rooilijnen en dakvormen.

Vergeleken met Oost-Europa en Nederland heerst er een minder groots en uniform karakter bij de appartementen, wat hier iets meer mogelijkheid tot personalisatie biedt. Zo hebben appartementen soms voorzieningen in de plint die de directe omgeving personaliseren aan de hand van luifels, uitgesproken kleuren en reclame op de gevel.

GEBORGENHEID

In Israël, Turkije en Marokko heerst er regelmatig een compacte opzet, in ieder geval bij grondgebonden woningen. In Marokko leidt dit soms tot smalle steegjes, waar de intimiteit extra opvalt. Voortuinen zijn vaak afwezig of sterk afgebakend, waardoor deze beperkt bijdragen aan een geborgen sfeer. Ondanks dat profielen regelmatig smal zijn, doet het introverte karakter en de sterke afbakening van de woningen sterk af aan de intimiteit. De grondgebonden woningen in Tunesië hebben duidelijk een grootser karakter dan de andere landen. Hier zijn de profielen vaak buitenproportioneel breed en zijn er meer open vlakken.

Wat betreft appartementen geeft Turkije een uitzonderlijke invulling aan de geborgenheid. De opzet heeft kenmerken van socialistische stedenbouw waarbij open ruimten groot en anoniem zijn en zichtlijnen weglopen in de open vlakke.

Zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen wordt actief gezocht naar beschutting, bijvoorbeeld aan de hand van zonwering. Ook wordt er gezocht naar alternatieve vormen van beschutting, zoals smalle steegjes of binnenplaatsen (Marokko) of verheven appartementenblokken (Israël). Over het algemeen speelt collectief groen geen actieve rol in het geborgen karakter van het straatbeeld.

LEEFSTIJL/CULTUUR

Bij grondgebonden woningen is, zodra het planmatige karakter afneemt, meer ruimte voor experiment. Tegelijkertijd geldt hoe minder ontwikkeld het gebied, hoe lager de frequentie van aanwezige spel- en sportvoorzieningen. Bij appartementen zijn deze voorzieningen regelmatig wel aanwezig. Dit geldt in ieder geval voor Israël, Turkije en Marokko. Voor zowel grondgebonden woningen als appartementen valt te concluderen dat de mogelijkheid tot experiment aanwezig is, denk aan de vormgeving van je huis of aan verkopers/ winkeltjes op straat. Religieuze plekken zijn rijkelijk aanwezig in het straatbeeld.

WALKABILITY

Over het algemeen valt te concluderen dat een gebrek aan contact met de straat er voor zorgt dat de omgeving niet altijd een prettige wandelomgeving vormt. Ondanks dat er regelmatig intieme profielen zijn, zijn er ook veel profielen die ongemakkelijk aanvoelen door een disharmonie in schaalverhoudingen tussen gebouwen en openbare ruimte (bijvoorbeeld in Turkije en Tunesië). Het valt op dat er geen tot bijna geen lange horizontale lijnen geaccentueerd worden, met name door de kleine korrelgrootte en de redelijke mate van diversiteit. De stoep is voor ieder land bekend ruimtelijk verschijnsel maar wordt verre van consequent toegepast.

OVERIGE

In Tunesië is enigszins sprake van een combinatie van typologieën, verder zijn appartementen en grondgebonden woningen altijd gescheiden van elkaar. Overal zijn vrijstaande woningen, appartementen (strook en gesloten bouwblok) en geschakelde woningen te vinden, maar geen rijtjeshuizen. Rug-aan-rug woningen komen wel regelmatig voor. Als materiaal wordt veelal (gekleurd) pleisterwerk gebruikt. De enige uitzondering hierop is Jeruzalem, waar voornamelijk stenen worden gebruikt als gevelmateriaal.

44 ZUID-AZIË

Regiobeschrijving

Zuid Azië wordt gevormd door een verzameling van uiteenlopende religies, talen en etnische groepen. In India en Nepal wordt de meerderheid gevormd door Hindoes. Hier speelt het kastenselsel een belangrijke rol – dat ook zijn invloed heeft op het gebruik van de openbare ruimte. Tegenover het kastenselsel staat het egalitaire systeem waar iedereen juist wordt gezien als gelijke. Dit gebruik wordt nageleefd in Bangladesh en Pakistan (overwegend Islamitisch) en Bhutan en Sri Lanka (overwegend Boeddhistisch). Zuid-Azië neemt vooral de onderste posities in op het gebied van wereldwijde concurrentievermogen en welvaart, maar net boven de armste landen van de wereld in Zuid-Afrika (The United Nations Development Programme, 2019; World Economic Forum, 2019).

Stedenbouw

Vank (2014) benoemt in een rapport over de openbare ruimte in de Indiase stad dat in pre-koloniale Indiase steden de openbare ruimte onderhevig was aan verval en niets meer was dan een 'restruimte' die tot niemand behoort. Dit staat in contrast met de binnenruimte, die met zorg ingericht en versierd werd en wél een rol speelde in de uiting van bepaalde waarden of principes. Dit gegeven speelt nog steeds een rol in India maar ook in andere landen zoals Pakistan. Net zoals in India wordt de openbare ruimte in Pakistan steeds meer overgenomen door vastgoedontwikkelaars terwijl de overige openbare ruimte verloederd en verder ontmoedigd in gebruik (Gapihan, 2017).

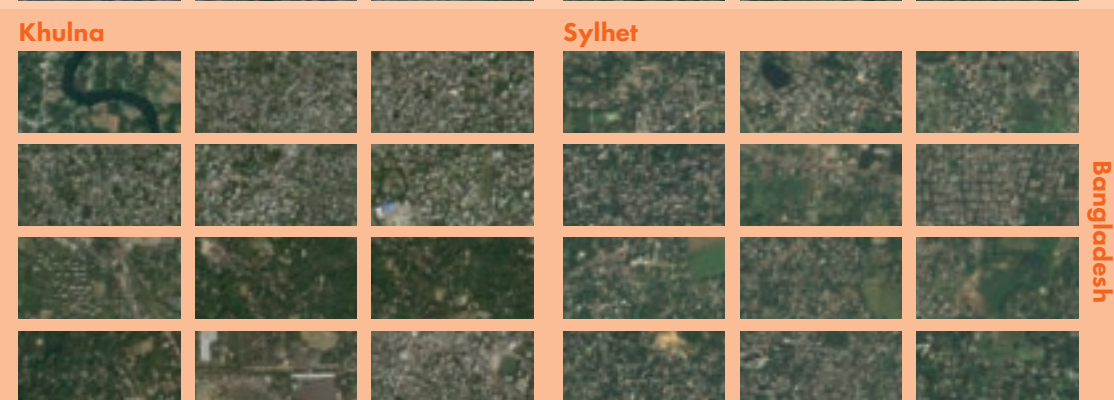
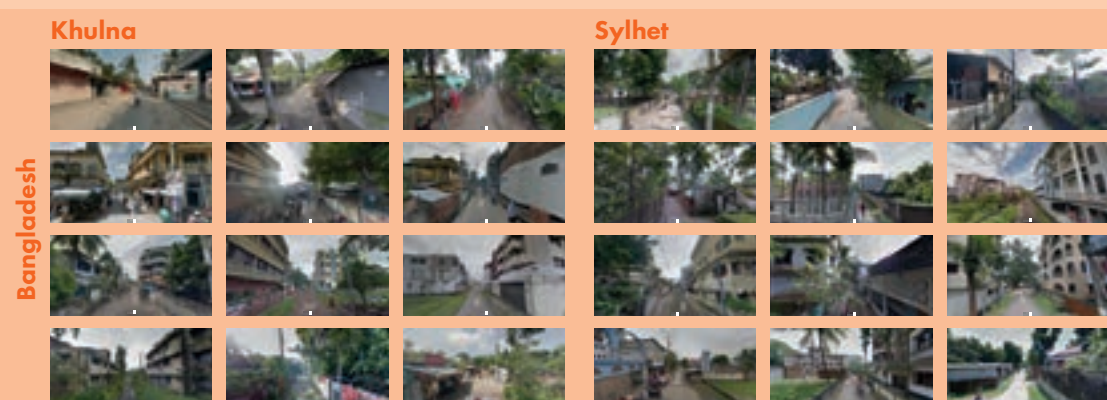
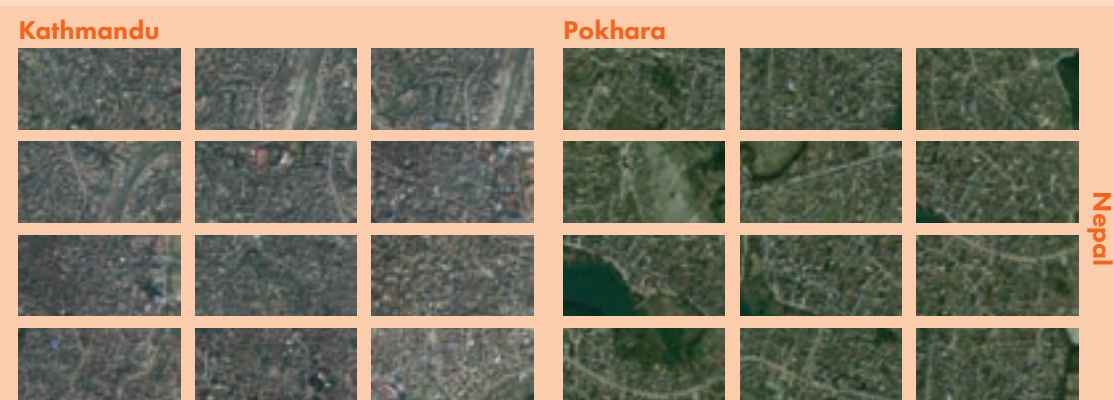
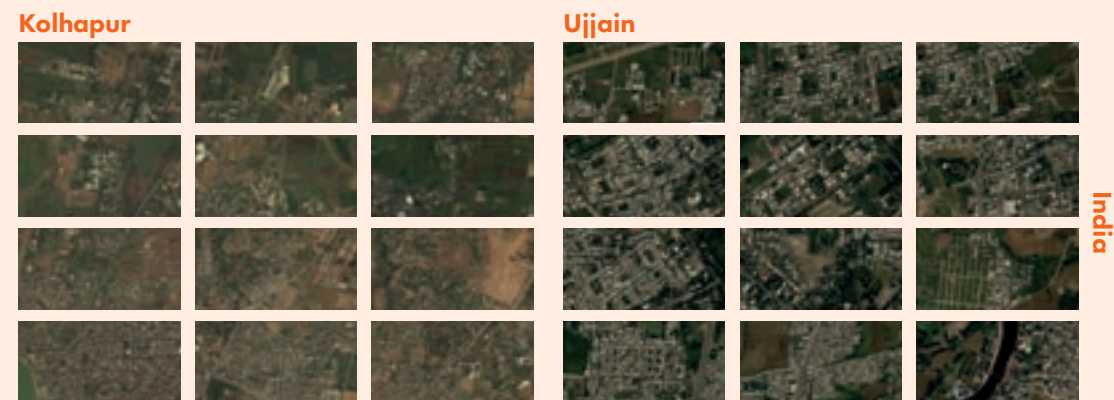
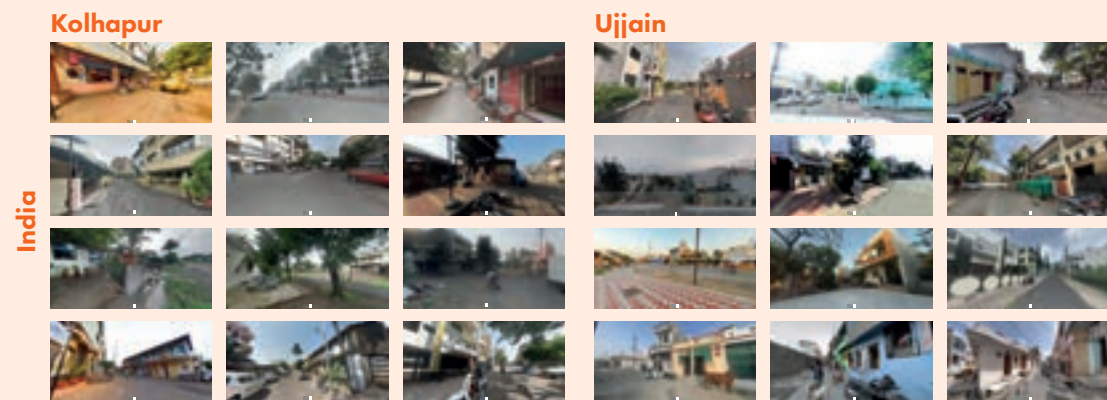
Openbare ruimten zoals straten, pleinen, badplaatsen en markten voorzien (vaak zelfs gelijktijdig) in een breed scala aan functies voor verschillende gebruikers, bestaande uit zowel sociale, economische, ceremoniële en politieke activiteiten (Chatterji & Roy, 2018). Culturele of religieuze plekken zoals waterputten, heilige bossen, publieke tuinen, badplaatsen en tempels functioneren in de gebouwde omgeving nog steeds als plekken van ontmoeting en rust (Sasidharan & Prosperi, 2012).

Over het algemeen wordt de architectuur en stedenbouw in Zuid-Azië niet bepaald door top-down ontwerprichtlijnen. De stedenbouw is vaak afhankelijk van gedateerde en inflexibele masterplannen, stedelijke ontwikkelingsnormen die ontweken worden en zwakke bestuursystemen. Hoewel er afgelopen jaren meer aandacht is gekomen voor modernisatie en het verbeteren van openbaar vervoer, stedelijke infrastructuur en veiligheid is dit nog erg beperkt en is dit vaak enkel van toepassing op de grootste miljoenensteden (Suri, 2016).

Sociale groep

In Zuid-Azië wordt er regelmatig geleefd in grote gezinsverbanden van soms wel drie of vier generaties. Vaak leven deze generaties in verschillende kamers binnen één huishouden. Loyaliteit naar de familie is groot, binnen het huishouden wordt er voor elkaar gezorgd en vaak wordt er geleefd van gemeenschappelijke maaltijden en inkomens. In tijden van modernisatie laten sommigen deze vorm van samenwonen los, maar sterke familieverbanden blijven bestaan (Nandan & Eames, 1980).

(Google, sd)

(Google, sd)

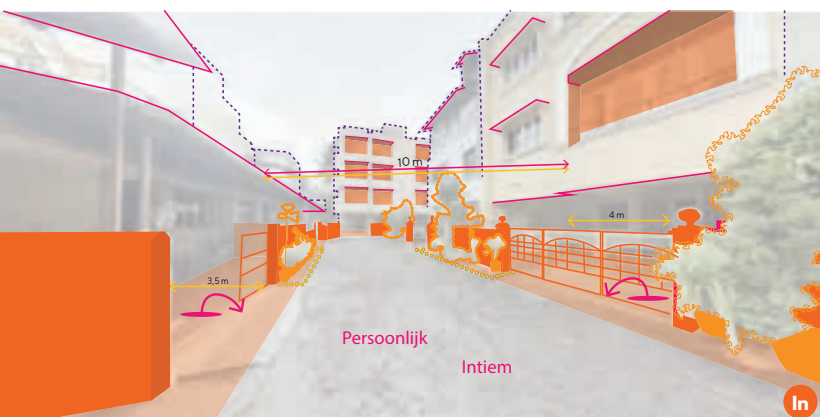
Street Views

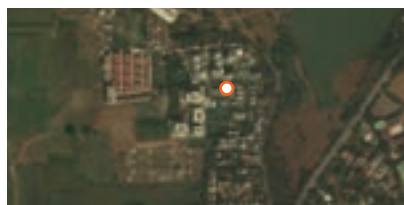
De bebouwing rond deze weg is **divers**: er zijn verschillende bouwhoogten, er worden **uitbundige kleuren** gebruikt en de plint bevat voorzieningen. De bufferzone wordt gekenmerkt door **reclame en bedrijvigheid**. Subtiële overstekken en inwendige balkons bieden een vorm van beschutting. De lucht wordt gekleurd door elektriciteitspalen met een rommelig netwerk van bedrading. Er is geen sprake van een duidelijke zonering of een doorlopende stoep.

Kathmandu, Nepal (Google, sd)

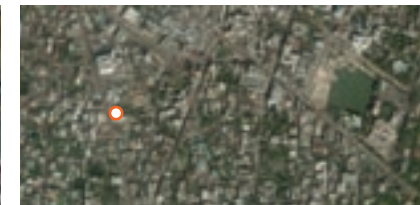
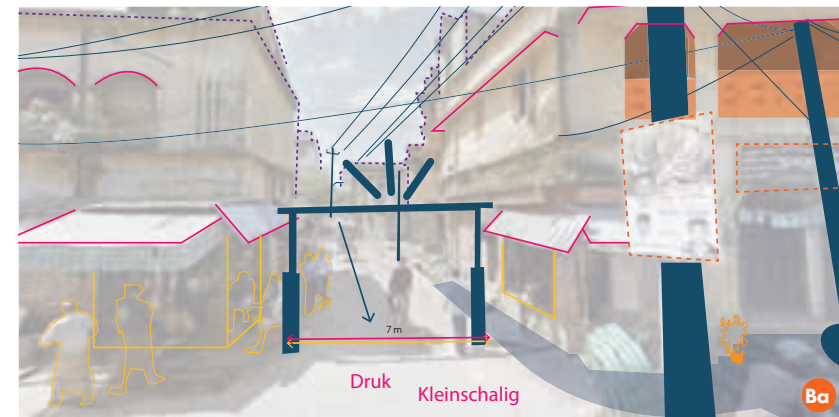

De kleinschalige appartementen kennen een bufferzone die afgebakend wordt door een **middelhoge transparante afbakening**. Door middel van deze afbakening wordt er onderscheid gemaakt tussen een binnen- en buitenwereld. Langs de afbakening wordt de ruimte ingericht met **persoonlijk groen**. De overkappingen, nissen en inwendige balkons bieden een vorm van **beschutting**. Deze elementen dragen samen met de verschillen in bouwhoogten bij aan een divers straatprofiel.

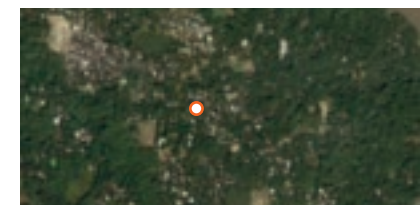
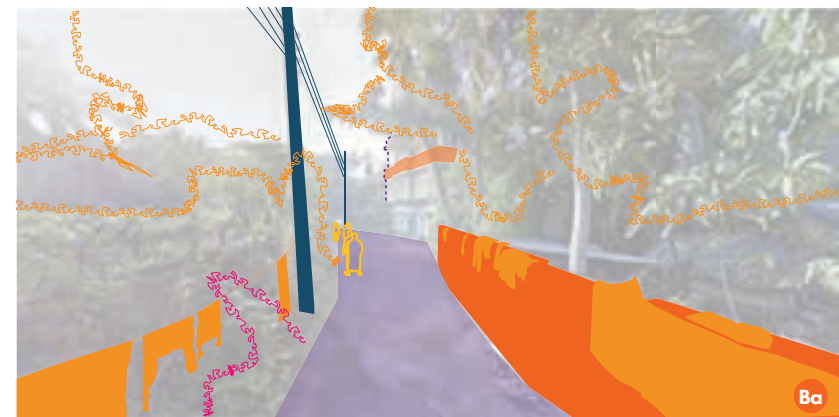
Kolhapur, India (Google, sd)

Het straatbeeld is erg divers: de hoeken van de gebouwen worden gekenmerkt door drukbezochte voorzieningen met **luifels** in verschillende vormen en kleuren. In de directe omgeving wordt uitgebreid gebruik gemaakt van **reclame**. In het straatbeeld zijn verschillende inrichtingselementen te vinden zoals straatverlichting, elektriciteitspalen en een doorgang die naast zijn praktische functie ook fungeert als een **herkenbare markering**.

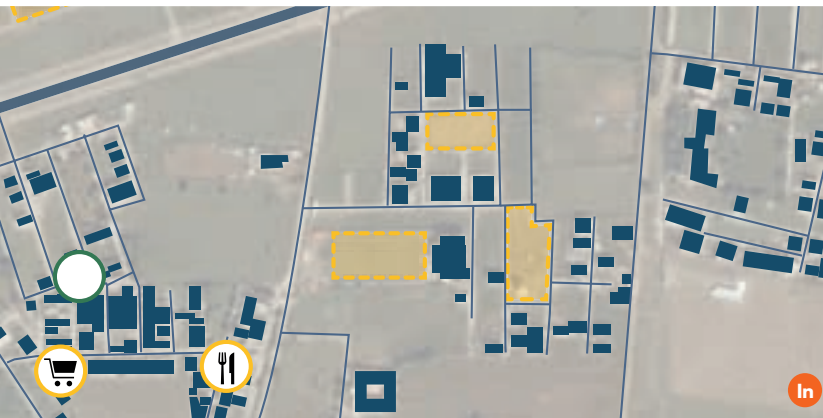
Khulna, Bangladesh (Google, sd)

Het profiel is smal en bestaat uit een **shared-space** die gericht is op de voetganger. De ruimte wordt **duidelijk omsloten** door een sterke afbakening van de aanliggende kavel. Dit maakt het profiel anoniem, maar de afmetingen, het groen en de **persoonlijke objecten** verminderen de anonieme sfeer.

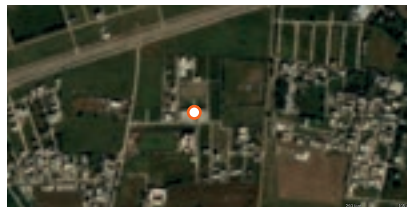

Khulna, Bangladesh (Google, sd)

Contexten

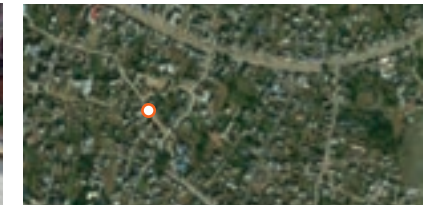

Deze context kent een relatief **lage dichtheid** met bebouwing van verschillende korrelgroottes. De structuur bestaat uit **rechtlijnige subwegen** waarbinnen veel open vlakken zijn. Deze open vlakken kennen op drie plekken een parkachtige inrichting en functioneren daardoor als **stationaire voorziening**. In de linker hoek van het gebied zijn enkele voorzieningen te vinden.

Ujjain, India (Google, sd)

De context kent een organische structuur met **kleinschalige bebouwing** die op een diverse wijze door het landschap is verspreid. Er is één duidelijk geplande hoofdweg, de rest van het gebied wordt doorkruist door **kronkelende sub-wegen**. Langs de hoofdweg zijn twee voorzieningen te vinden, in het gebied zelf is één winkel gevestigd. In het gebied wordt geen ruimte geboden aan stationaire voorzieningen.

Pokhara, Nepal (Google, sd)

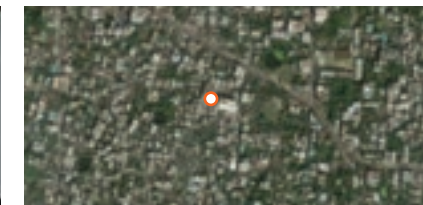
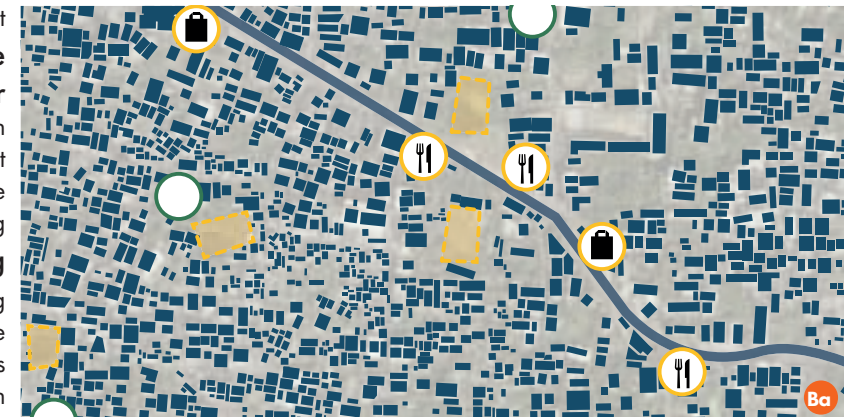

Er is sprake van een **rechtlijnige structuur** waarlangs woningen zijn gevestigd van verschillende groottes. Het gebied kent enkele voorzieningen, maar is overwegend **monofunctioneel**. Door het gebrek aan onderscheidende elementen is er geen sprake van onderscheid in districten.

Peshawar, Pakistan (Google, sd)

De context wordt gekenmerkt door een **onduidelijke organische structuur** waarbinnen enkel één herkenbare hoofdweg het landschap doorkruist. De korrelgrootte van bebouwing is klein en de **positionering is divers**. Langs de hoofdweg bevinden zich enkele voorzieningen. Kleine meertjes met omliggend groen staan aangegeven als stationaire voorzieningen.

Khulna, Bangladesh (Google, sd)

Bevindingen

Naar aanleiding van de factoren

SOCIALE VERBONDENHEID

In Zuid-Azië bestaan diverse manieren van vormgeving van privé-eigendom, waarschijnlijk gedeeltelijk veroorzaakt door verschillen in welvaart en veiligheid. In Zuid-Azië is er een minder duidelijke tweedeling te zien tussen grondgebonden woningen en appartementen dan in de andere regio's. Over het algemeen wordt privé-eigendom sterk afgebakend en wordt de mogelijkheid tot contact met de straat sterk beperkt: ook in deze regio zie je het introverte karakter van woningen regelmatig terug. Naar verwachting speelt het dagelijks leven zich vooral af achter deze afbakening of bij de voorzieningen die verspreid zijn door de wijken. Het valt op dat er op de Street Views van Zuid-Azië meer leven op straat is te zien dan in de andere regio's, wat eventueel verklaard kan worden vanuit de verspreide voorzieningen en het multifunctionele karakter van de openbare ruimte. Op het eerste gezicht is een collectief karakter niet terug te zien in deze regio.

VOORSPELBAARHEID

Ook hier zijn overeenkomsten te vinden tussen grondgebonden woningen en appartementen. Er heerst een sterke differentiatie op gebouwniveau, vooral door middel van kleur en vorm. Zelfs bij appartementen: deze zijn in beperkte mate aanwezig en wanneer ze wel aanwezig zijn is dit lang niet zo groots en uniform als wij dat kennen in Nederland. Op ooghoogte is de differentiatie tussen districten hierdoor niet door een thema in architectuur (zoals in kleur of vorm), maar door een minder herkenbaar thema zoals in typologie, korrelgrootte of welvaart. Tussen districten is er geen duidelijk onderscheid in structuur of morfologie, meestal wordt er onderscheid gemaakt tussen districten door een grote hoofdweg, lege vlakken of groen.

Er zijn veel algemene inrichtingselementen aanwezig, zoals elektriciteitspalen, lantaarnpalen, paaltjes of overige markeringen. Alleen de smallere profielen missen regelmatig bovengenoemde elementen. Informatieve borden ontbreken vaak in het straatbeeld. Herkenningspunten worden voornamelijk gevormd door opvallende bonte kleuren, patronen of reclame.

Over het algemeen is er geen zonering in wegen en is alles ingericht als shared-space. Ook 'onbelangrijke wegen' zijn regelmatig voorzien van asfalt, terwijl in Nederland asfalt over het algemeen enkel gebruikt wordt voor hoofdwegen. Veel wegen die lager in de hiërarchie staan hebben geen bestrating (zandpaden), terwijl hier soms wel auto's mogen rijden.

In de oudere of al bebouwde gebieden is de structuur overwegend organisch, en hebben enkel de hoofdwegen een gepland karakter. Nieuw te bouwen gebieden worden echter regelmatig aangelegd met een wegenstructuur in een grid, waarbij de kavels stapsgewijs woning per woning bezet worden. In het geval van een organische wegenstructuur zijn de zichtlijnen (op de hoofdwegen na) kort.

PERSONALISATIE

In Zuid-Azië speelt zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen het gebruik van uitgesproken kleuren een belangrijke rol bij de personalisatie van gebouwen. Er is sprake van een kleine korrelgrootte en veel variatie: een samenspel van bijzondere kleuren, vormen en patronen impliceert diverse vormen van personalisatie.

Verspreid tussen appartementen en grondgebonden woningen zijn voorzieningen gevestigd die het gebouw en de buitenruimte sterk personaliseren door middel van een overvloed aan reclame en informatie. De buitenruimte voor voorzieningen wordt regelmatig ingericht als etalage of verblijfspot. In India zie je dat wanneer er mogelijkheid is tot toe-eigenen dit bescheiden wordt gedaan door het plaatsen van bloempotten of andere persoonlijke groenvoorzieningen. De andere landen gebruiken vaak geen persoonlijke inrichtingselementen, veelal door het introverte karakter van de woningen en de harde overgangen van privé en openbaar. Incidenteel zie je wel dat (vooral in de minder welvarende gebieden) de buitenruimte gebruikt wordt om de was op te hangen.

GEBORGENHEID

In Zuid-Azië zijn er verschillende overeenkomende conclusies te trekken die gelden voor zowel de grondgebonden woningen als de appartementen. In de landen geldt een sterk gevoel van intimiteit door een doorgaans kleinschalige, compacte opzet, smalle profielen en veel diversiteit. Zelden is er sprake van een grootse anonieme opzet, ook bij appartementen is hier over het algemeen geen sprake van. Vooral bij deze smalle profielen wordt de zichtlijn regelmatig onderbroken of begrensd. Echter wanneer wegen (waarlangs ook gewoond wordt) meer autogericht zijn hebben deze een minder intiem karakter. Met name bij grondgebonden woningen doet het introverte karakter van de woningen regelmatig af aan de intimiteit. Aangezien de buitenruimte veelal afgesloten wordt door een poort of hek is er duidelijk sprake van een verschil tussen binnenwereld en buitenwereld (enclosure).

Regelmatig draagt groen bij aan de geborgenheid in een straat. Dit groen is veelal openbaar maar kent een ongepland karakter. Verder wordt er meestal beschutting gevonden door smalle profielen of interne balkons. Privé groen draagt vaak in beperkte mate bij aan de geborgenheid, vaak omdat dit amper boven de hoge afbakeningen uitsteekt.

LEEFSTIJL/CULTUUR

Zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen zich plekken die speciaal ingericht zijn voor sport en spel niet duidelijk terug te vinden. Naar verwachting voorziet het multifunctioneel gebruik van de straat gedeeltelijk in deze behoeften. Gezien de diversiteit in vormgeving is er duidelijk meer ruimte voor experiment. Er is niet persé veel straatkunst aanwezig, maar er lijken wel meer mogelijkheden wat betreft kunstzinnige expressie. Denk hierbij aan bonte verkleuren op gevels of bijzondere patronen in steen. Daarnaast vormen religieuze plekken een belangrijk onderdeel van de stedelijke structuur.

WALKABILITY

Aan detail is geen gebrek in Zuid-Azië. Elke straat is anders door grote variatie in bebouwing, wat bijdraagt aan een interessante wandelomgeving. Stoepen lijken echter een zeldzame verschijning te zijn en voetgangers krijgen in gedeelde profielen vaak te maken met verschillende mobiliteitsvormen. Routes hebben een chaotisch karakter door de vele obstakels en de onverharde zanderige bestrating.

OVERIGE

Bij gebouwen tussen de één en vier lagen is er niet altijd een even duidelijk onderscheid te zien tussen grondgebonden woningen en appartementen: hier lijkt soms een mix van typologieën mogelijk. Geschakelde woningen, vrijstaande woningen en appartementen zijn terug te vinden in de stedelijke structuur. Ook rug-aan-rug woningen komen regelmatig voor in Zuid-Azië. Appartementen bestaan meestal uit blokken, vaak niet uit grootschalige stroken. Wat betreft materiaalgebruik is er zowel pleisterwerk als baksteen te zien. Over het algemeen heeft pleisterwerk de overhand, met uitzondering van Pakistan waar het gevelmateriaal gekenmerkt wordt door onafgewerkte stenen.

45 NEDERLAND

Regiobeschrijving

De Nederlandse samenleving beschouwd zichzelf als moderne samenleving, mede vanwege het individualisme, de focus op techniek en een kosmopolitische oriëntatie. De belangrijkste termen van onze samenleving zijn demografische diversiteit, zorgstaat, kennis en individualiteit (Rademaker, 2007). Nederland kenmerkt zich door zijn ordelijke karakter en het nastreven van vrijheid en gelijkheid. Over het algemeen is de Nederlandse bevolking is veelal christelijk geweest. Echter door de groei van het atheïsme (tot 50% van de bevolking in 2017) en de introductie van de multiculturele samenleving is het christendom op de achtergrond geraakt (Schmeets, 2018). Nederland behoort wat betreft welvaart tot de koplopers van de wereld: in de ranking van The Global Competitiveness Report (2019) staat Nederland op de vierde plek, in The Human Development Report (2019) behoort Nederland tot de top 10 van de wereld.

Stedenbouw

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (sd.) beschrijft dat de groei van de bevolking en de toename van het autogebruik leidend zijn geweest in de Nederlandse stedenbouw van de afgelopen 70 jaar, wat heeft geresulteerd in de planmatige uitbreiding van steden. Na de Tweede Wereldoorlog werden veel van deze wijken ontworpen vanuit het modernisme, dat stond voor de creatie van licht, lucht en ruimte en een duidelijke scheiding van functies. Als ordeningsprincipe werden de uitbreidingen ingedeeld in wijken, die elk hun eigen voorzieningen kregen. Wegens standaardisering in de bouw kreeg de stedenbouw en architectuur een sterk uniform karakter.

Als tegenreactie op deze modernistische stadsuitbreidingen was in de periode 1970-1985 de bloemkoolwijk sterk in opkomst. Door te ontwerpen aan de hand van kronkelende wegen, onregelmatigheden, hofjes en autovrije paden werd gestreefd naar kleinschaligheid en herkenbaarheid. De Vinex-wijk, die na 1988 op grote schaal gepland werd, was opgebouwd uit een veel strakkere en overzichtelijke structuur en wordt vaak gekenmerkt door een bepaald thema.

Sinds 1990 is de behoefte aan interactie toegenomen en is de mogelijkheid tot ontmoeten gegroeid. Er wordt een hoge waarde gehecht aan ontmoetingsplekken en er is steeds meer aandacht voor de vormgeving van de overgang van privé naar openbaar. De voetgangers en fietsers hebben steeds meer het domein van de openbare ruimte teruggewonnen.

Door de jaren heen blijft het planmatige karakter typerend voor de Nederlandse stedenbouw. Nederland kent sterke sturing wat betreft ruimtelijke ordening en is op dit gebied sterker ontwikkeld dan de meeste Europese landen (Faludi, 1993). Zowel op gebied van stedenbouw als architectuur fungeren verschillende wetten als bindend ruimtelijk beleid. Nederland is het schoolvoorbeeld van de comprehensive integrated approach: een breed georiënteerde planingsstrategie die de afweging maakt tussen verschillende (sectorale) belangen (Planbureau voor de Leefomgeving, 2011).

Sociale groep

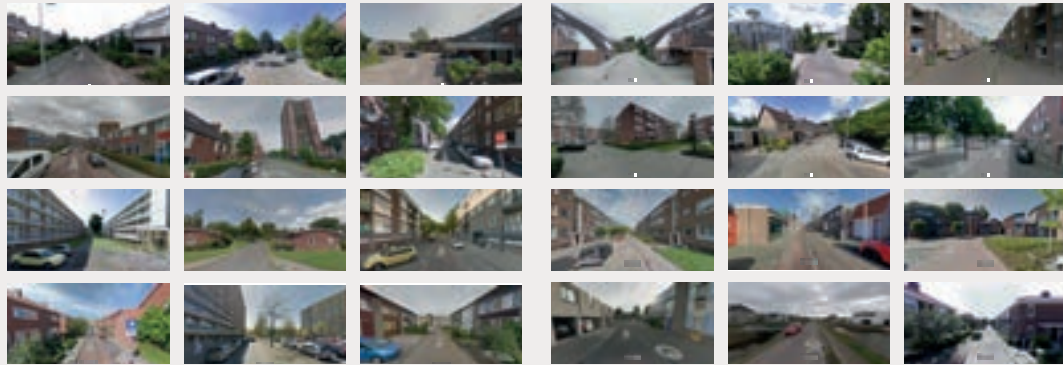
De Nederlandse samenleving heeft een individualistisch karakter. Dit is onder andere te zien in de grote van huishoudens die gemiddeld uit 2,1 persoon bestaat. Het is zelfs zo dat één derde van de huishoudens uit één persoon bestaat (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018). Door informalisering zijn de verhoudingen onderling steeds losser en minder autoritair geworden. De Nederlandse samenleving is echter opgebouwd uit uiteenlopende culturen, waardoor het moeilijk is Nederland in zijn algemeenheid te beschrijven.

Amsterdam

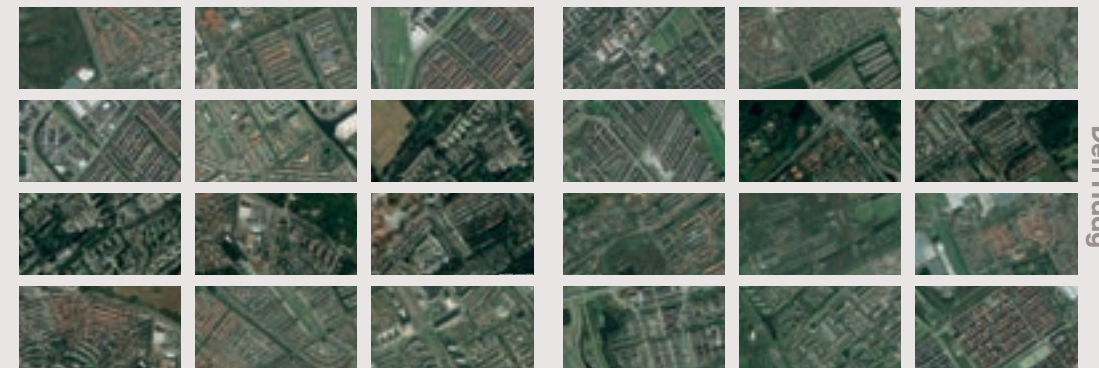
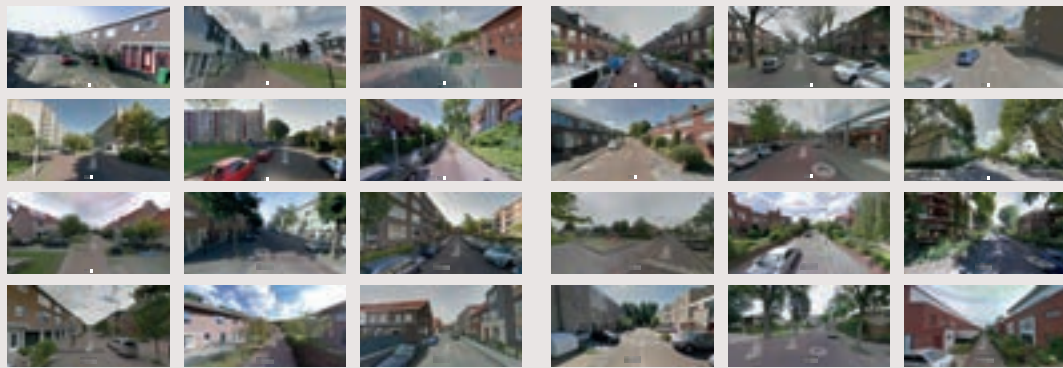
Amsterdam

Rotterdam

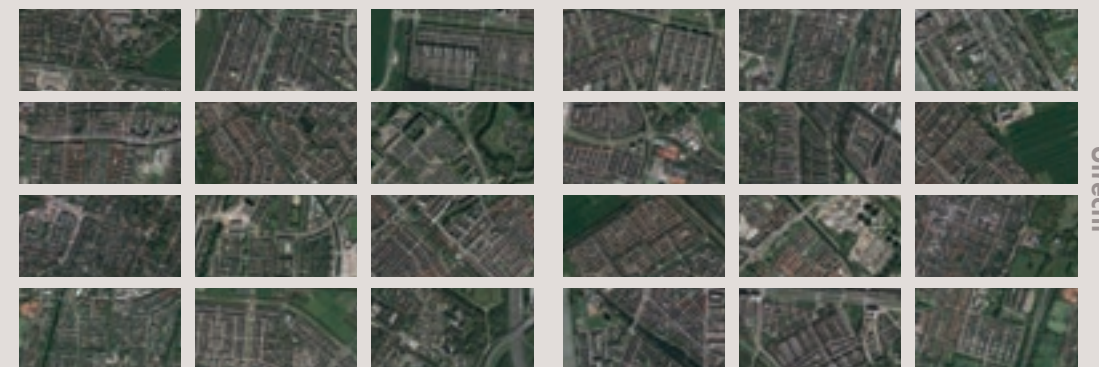
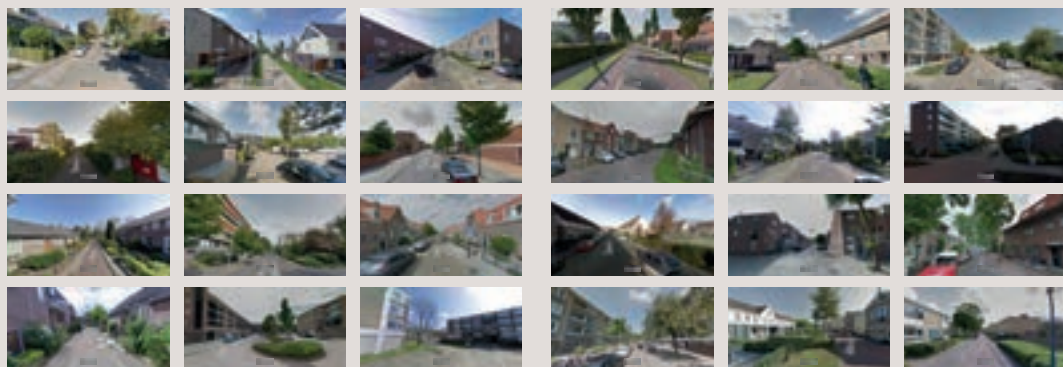
Rotterdam

Den Haag

Den Haag

Utrecht

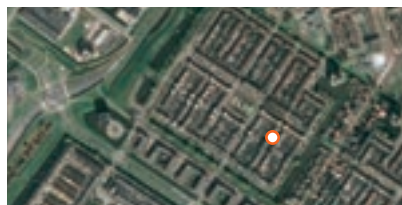

Utrecht

(Google, sd)

(Google, sd)

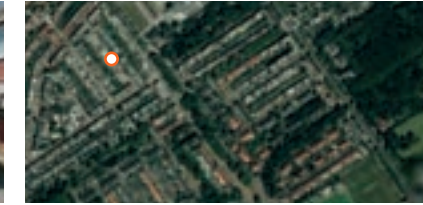
Street Views

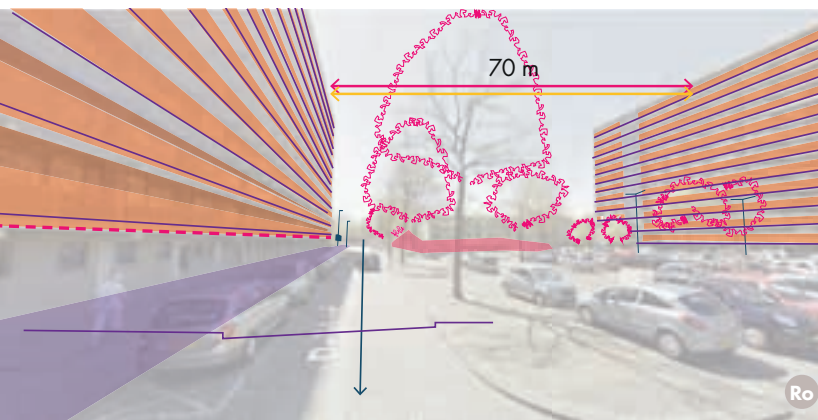
Amsterdam (Google, sd)

In het profiel is een **sterke zonering** aangebracht en wordt gebruik gemaakt van inrichtingselementen zoals lantaarnpalen, belijningen op straat en openbaar groen. Aan weerszijden van het profiel is sprake van een **thema in architectuur** en een bufferzone die wordt ingericht met persoonlijk groen. De afbakening wordt op diverse manieren vormgegeven maar heeft altijd een **lage hoogte** die interactie met de straat niet uitsluit.

De grondgebonden woningen aan weerszijden van de straat kennen een uniform **ontworpen afbakening**. De bufferzone achter deze afbakening wordt aan de rechter kant van de straat rijkelijk ingericht met **persoonlijk groen**, terwijl de inrichting aan de linker kant eenzijdig en anoniem oogt. In het profiel wordt gebruik gemaakt van een **sterke zonering** en diverse inrichtingselementen. In de inrichting van het profiel is geen gebruik gemaakt van openbaar groen, dit bevindt zich enkel aan het uiteinde van de straat.

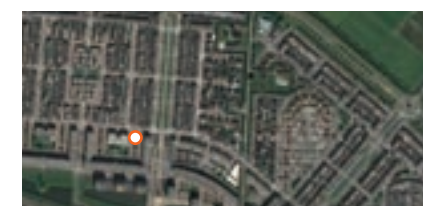
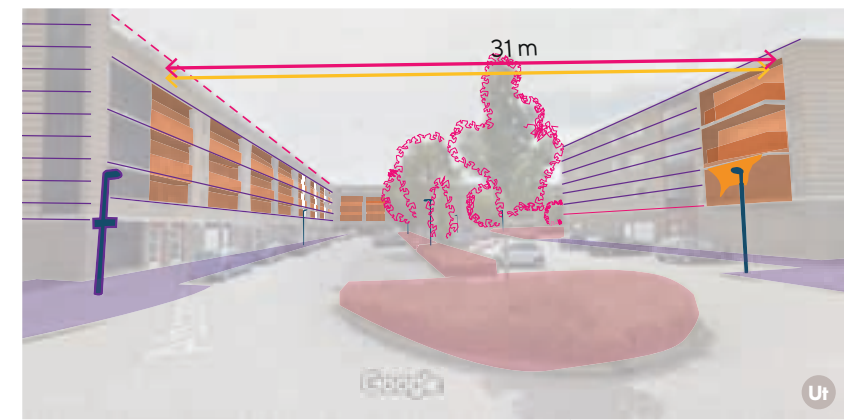
Den Haag (Google, sd)

Rotterdam (Google, sd)

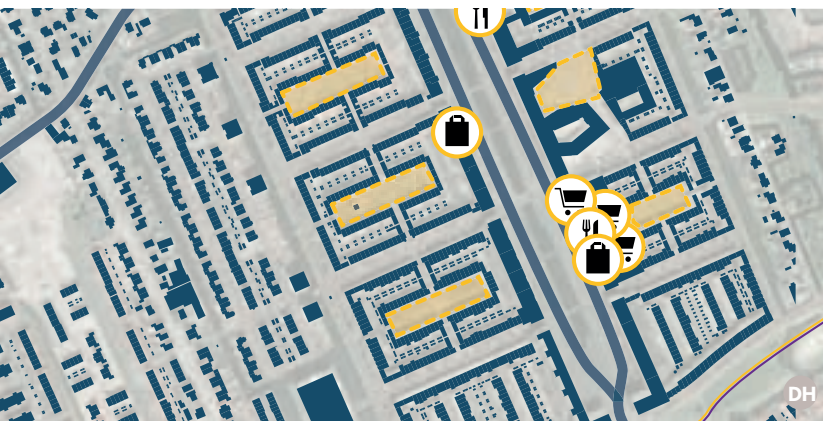
De grootse uniforme architectuur van de appartementen draagt bij aan een **anonieme sfeer** en legt de nadruk op **horizontale lijnen**. Er is weinig sprake van *personalisatie*: de architectuur staat vast en er zijn geen persoonlijke spullen te vinden langs de galerij of in de openbare ruimte. Er is sprake van een **breed profiel** waarbij enkel het gebruik van openbaar groen een kleine bijdrage levert aan de *geborgenheid*.

De appartementen worden gekenmerkt door een thema in architectuur waarbij sterk de nadruk wordt gelegd op **horizontale lijnen**. Het straatbeeld wordt gedomineerd door **de auto**, wat sterk af doet aan de intimiteit. Wel is er gebruik gemaakt van openbaar groen. Wederom wordt er sterk ingespeeld op de *voorspelbaarheid* door een sterke zonering en zowel algemene als **informatieve inrichtingselementen**. Op de balkons is er ruimte voor persoonlijke invulling van de inrichting, maar dit wordt in beperkte mate gedaan.

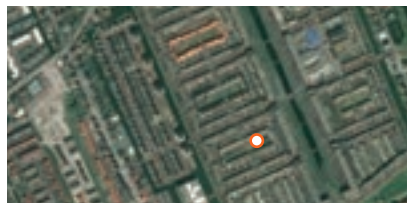

Utrecht (Google, sd)

Contexten

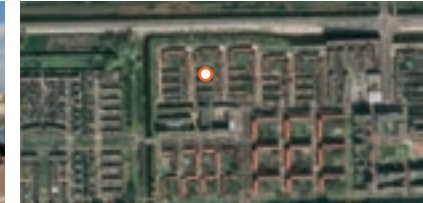
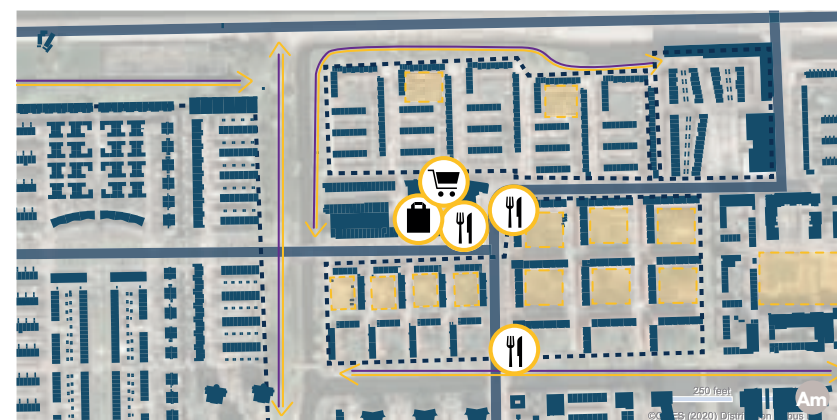

De grondgebonden woningen staan gepositioneerd in een **symmetrische opstelling** waarbij er in het midden van elk cluster ruimte is voor een **stationaire voorziening**. De overige voorzieningen zijn voornamelijk geclusterd op één punt langs een centrale weg. Er is sprake van een duidelijke hoofdstructuur van **hoofdwegen** waarbinnen veel ruimte wordt geboden aan openbaar groen.

Den Haag (Google, sd)

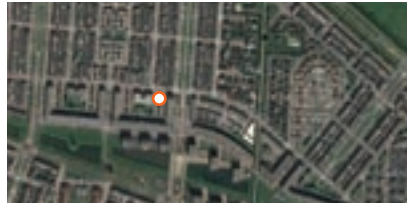
De morfologie wordt gevormd door **stempelarchitectuur**. Door de bijzondere stempeling van de appartementenblokken is het eenvoudig om in de context onderscheid te maken in **districten**. De ruimten tussen de bebouwing worden gekenmerkt door openbaar groen. In het midden van het gebied bevindt zich een **voorzieningencluster**. Ook in deze context valt een symmetrische structuur te herkennen.

Amsterdam (Google, sd)

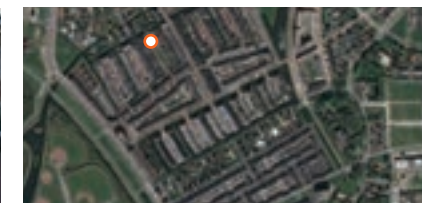
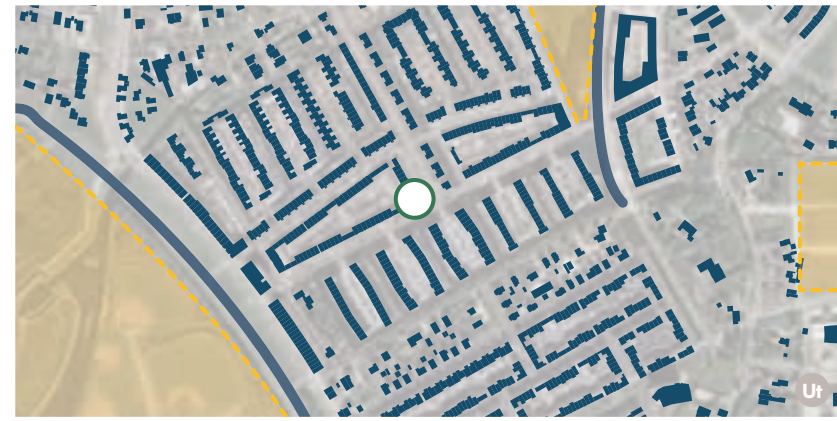

Deze context wordt op verschillende punten gekenmerkt door bijzondere symmetrische opstellingen waarbij duidelijk weinig aan het toeval is overgelaten. Ook de hoofdstructuur van wegen is **symmetrisch en rechtlijnig**. Er gaat veel aandacht uit naar openbaar groen en langs de waterzijde ligt een **aantrekkelijke parkachtige route**.

Utrecht (Google, sd)

Vanuit de lucht kent deze omgeving een bijzondere structuur met een sterk **planmatig karakter**. De bebouwing uit de context wordt opgedeeld in smalle stroken die elk verschillende morfologische kenmerken hebben. Er is sprake van een **duidelijke hiërarchie** van hoofd- en zijstraten. De omgeving is groen en biedt ruimte aan recreatie en **aantrekkelijke routes**.

Utrecht (Google, sd)

Bevindingen

Naar aanleiding van de factoren

SOCIALE VERBONDENHEID

Collectiviteit en ontmoeting zijn voor de Nederlandse openbare ruimte bekende begrippen. Een hoge afbakening aan de voorzijde van huizen komt in de Nederlandse stadsrand niet voor, mede door sterke sturing aan de hand van regelgeving. Vergeleken met andere regio's is het bijzonder dat de afbakening van privé-eigendom soms geheel afwezig is. De voortuinen worden maar in weinig gevallen ingericht als verblijfsplek, waardoor sociale interactie aan de voorkant van het huis beperkt wordt. Het feit dat de voordeuren van de woningen vaak direct naast elkaar zijn geplaatst vergroot de kans op ontmoeting tussen burens onderling echter aanzienlijk. Het leggen van sociale contacten is bij appartementen een stuk moeilijker dan bij de grondgebonden woningen, vaak vanwege het grootse socialistische karakter van de appartementen. Zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen wordt er aandacht besteed aan een verzachte overgang tussen privé en openbaar.

Zowel rondom grondgebonden woningen als rondom appartementen is er collectieve ruimte aanwezig. Dit is in vergelijking met de andere regio's een uniek verschijnsel. Er wordt in beperkte mate een duidelijke functie toegekend aan deze collectieve ruimte. Wanneer dit wel gebeurt, is dit in de vorm van speel- en sporttoestellen of zitmogelijkheden. De wijken zijn monofunctioneel en ontmoeting kan plaatsvinden bij geclusterde voorzieningen.

PERSONALISATIE

Over het algemeen ogen de straten in Nederland niet divers en lijken de mogelijkheden tot persoonlijke invullingen beperkt. Het uiterlijk van de grondgebonden woningen is zeer monotoon. Incidenteel zijn er vormen van personalisatie mogelijk door kozijnen die een andere kleur geverfd worden of door de plaatsing van een dakkapel, die duidelijk in harmonie moet zijn met die van de burens. Voortuinen bieden het sterkst de mogelijkheid tot een invulling naar eigen wens. De vormgeving loopt echter alsnog niet sterk uiteen omdat ook aan deze inrichting regels verbonden lijken te zijn.

Naast de grondgebonden woningen bieden ook de appartementen beperkte mogelijkheden voor persoonlijke uitingen. Af en toe worden geveltuintjes ingezet, die ingericht zijn met planten en bloemen, om een bijdrage te leveren aan een persoonlijke uitstraling. In de openbare ruimte zijn geen persoonlijke objecten te zien of elementen (op enkele speeltoestellen na) die gebruik stimuleren. De geclusterde voorzieningen hebben een strak en planmatig karakter en bieden weinig ruimte aan persoonlijke invullingen.

GEBORGENHEID

De voortuinen, die vaak kenmerkend zijn voor de rijtjeshuizen in Nederland, dragen sterk bij aan de intimiteit van het straatprofiel. Voor zowel de grondgebonden woningen als de appartementen valt te concluderen dat het uniforme karakter bijdraagt aan een anonieme sfeer. In beide gevallen wordt beperkt gebruik gemaakt van luifels, overstekken en nissen, wat resulteert in een gevel met weinig dynamiek en mogelijkheid tot beschutting. Collectief groen (zelfstandige groene inrichtingselementen of laanbeplanting) is regelmatig aanwezig en draagt actief bij aan de geborgenheid. De straten zijn, evenals de zichtlijnen, veelal recht en bevatten soms een subtiele afbuiging.

LEEFSTIJL/CULTUUR

Er zijn veel speciaal ingerichte plekken voor sport en spel, bij appartementen maar ook bij grondgebonden woningen. Door de monotone ordelijke vormgeving lijkt er amper ruimte voor experiment. Experimenteren kan wanneer mogelijk in kleine details zoals de kleur van een kozijn of tot in zekere zin de vormgeving van je tuin. Ook straatkunst en religieuze plekken zijn in beperkte mate vertegenwoordigd in het straatbeeld.

VOORSPELBAARHEID

Bij grondgebonden woningen is sprake van een uniforme architectuur waarbij incidenteel onderscheid wordt gemaakt in vormgeving aan de hand van details. Bij nieuwere wijken is er soms meer differentiatie mogelijk (in vorm en kleur), maar wel duidelijk binnen de voor-ontworpen mogelijkheden van catalogusbouw. Vrijwel altijd is er sprake van een uniforme, typische Nederlandse 'rijtjeshuizen' typologie, die wordt herhaald in veel verschillende districten. Ondanks het veelvuldige gebruik van rijtjeshuizen wordt er duidelijk onderscheid gemaakt tussen districten door thema's in architectuur. Deze thema's zijn over het algemeen subtiel maar incidenteel ook meer uitgesproken en uiten zich in dit geval bijvoorbeeld in een helemaal groene of blauwe wijk. Met deze redenen fungeren herkenningpunten in Nederland veelal op districtsniveau: je herkent een wijk eerder als gehele identiteit dan dat er individuele identiteiten te onderscheiden zijn op een kleiner schaalniveau.

Verder zijn er conclusies die te generaliseren zijn voor grondgebonden woningen en appartementen. Er is vrijwel altijd een zonering aangebracht in het straatprofiel. Hierbij is er altijd een aparte stoep, maar niet altijd een apart fietspad aanwezig. Incidenteel heeft het gehele profiel het karakter van een shared-space. Hiërarchie wordt afgedwongen door zowel bestrating als afmetingen. Hierin hebben woonstraten vaak een stenen wegdek en meer autogerichte wegen asfalt. Algemene en informatieve inrichtingselementen zijn ruim aanwezig.

Door de uniforme typologie, vaste kavelindeling en vaste doorgevoerde zonering is het visueel overzicht groot. Wegen zijn vaak recht maar vormen niet altijd lange zichtlijnen. Regelmatig worden zichtlijnen afgebroken door bebouwing die haaks op de weg is geplaatst. Vanuit de context is er een geplande structuur te zien, vaak een grid of een symbolische of symmetrische structuur. Districten zijn op dit schaalniveau eenvoudig van elkaar te onderscheiden door een thema in architectuur en/of door verschillen in wegen- of groenstructuur.

BEREIKBAARHEID EN COMFORT

Zowel bij grondgebonden woningen als bij appartementen is de stoep kenmerkend. Straatprofielen zijn duidelijk ingericht met een zone voor de rijbaan, het parkeren en de voetganger. Er zijn echter geen duidelijke fietsstroken aanwezig. Op de stoep zijn regelmatig obstakels te vinden die je kunnen belemmeren in het volgen van je route. Over het algemeen worden horizontale lijnen sterk benadrukt, met name door de uniforme architectuur. Er wordt nauwelijks gespeeld met kleur en materiaal, waardoor er op een route weinig 'nieuws' te ontdekken valt. Bij grondgebonden woningen dragen de persoonlijk ingevulde voortuinen wel bij aan een prettige route, terwijl het anonieme karakter van de appartementen hier juist weer niet in voorziet.

OVERIGE

Over het algemeen zijn de woningtypen eenzijdig. Incidenteel zijn er twee woningtypen (rijtjeshuizen en appartementen) in één Street View te zien. Veelvoorkomende typologieën zijn: rijtjeshuizen, appartementen (strook) en gesloten bouwblok. Het voornaamste materiaal is baksteen. Soms worden bakstenen gebouwen aangevuld met houten panelen op de gevel en incidenteel ook met pleisterwerk.

4.6 Interpretatie

De (inter)nationale regio's samengevat

De bevindingen die gedaan zijn aan de hand van de beeldanalyses van de (inter)nationale regio's tonen een overeenkomende verklaring. Vaak kan de manier waarop (inter)nationale regio's invulling geven aan de factoren namelijk verklaard worden vanuit de mate waarin er door de overheid gestuurd wordt op de stedelijke ontwikkeling.

Onderstaande tekst vormt een samenvatting en interpretatie van alle bevindingen die gedaan zijn aan de hand van de beeldanalyses van de (inter)nationale regio's, waarbij de relatie met de mate van overheidssturing duidelijk wordt. De internationale regio's worden hierbij benaderd als één.

De Nederlandse stadsrand wordt gekenmerkt door uniformiteit en ordelijkheid. Dit komt naar voren in de wegenhiërarchie en zonering, het onderscheid in districten en de herkenbare structuren, die het gevolg zijn van sterke overheidssturing op stedelijke ontwikkeling. Deze kenmerken dragen, met name op een hoger schaalniveau, bij aan een hoge *voorspelbaarheid* en goede *walkability*. De Nederlandse stadsranden kennen daarnaast vanwege hun planmatige karakter tal van plekken waar ontmoeting plaats kan vinden in de vorm van ontworpen (niet-)stationaire voorzieningen, wat op een positieve wijze invulling geeft aan de factor *sociale verbondenheid*. Daarnaast wordt regelgeving ingezet om er voor te zorgen dat er vanuit de woningen contact is met de straat, waardoor interactie tussen buurtbewoners wordt gefaciliteerd. Bovengenoemde zaken tonen aan dat sterke stadsplanning kwalitatieve waarden tot gevolg heeft die het thuisgevoel bevorderen. Een keerzijde van deze sterke overheidssturing is echter dat de persoonlijke maakbaarheid van je woonomgeving flink wordt beperkt. Op een lager schaalniveau heeft dit tot gevolg dat er in beperkte mate sprake is van dynamiek, herkenningspunten en interessante afwisseling langs routes.

Het straatbeeld van de internationale regio's wordt juist gekenmerkt door vrijheid en diversiteit. Er is veelal sprake van grote vrijheid in vormgeving van architectuur, kavel en bufferzone en het komt veel voor dat er keuzemogelijkheden zijn in het gebruik en de inrichting van de openbare ruimte. Deze kenmerken zijn niet alleen zichtbaar bij grondgebonden woningen, maar in het overgrote deel van de internationale regio's ook bij appartementen, die worden gekenmerkt door een kleinere korrelgrootte en meer variatie in vormgeving. In de internationale regio's is er minder sprake van functietoekenning op gebouwniveau waardoor er meer ruimte is om een bedrijf aan huis te beginnen of om een kleinschalige religieuze voorziening te realiseren. Door deze grote mate van vrijheid wordt er invulling gegeven aan de factoren *personalisatie* en *leefstijl & cultuur* en wordt er aan de hand van kleinschalige diversiteit ingespeeld op de *geborgenheid* van een plek. Wanneer deze vrijheid en diversiteit in extreme vorm voor komt worden er echter, met name op een hoger schaalniveau, kansen gemist door een beperkte mate van *voorspelbaarheid* in het netwerk en de afwezigheid van (niet-)stationaire voorzieningen.

Uit deze bevindingen blijkt dat Nederland op bepaalde vlakken van de internationale regio's zou kunnen leren. Het is bijvoorbeeld inspirerend om te zien dat er in internationale regio's in delen van het netwerk (bijvoorbeeld bij een lage positie in de wegenhiërarchie) af wordt gestapt van functietoekenning. Shared-space is namelijk een veelvoorkomende verschijning in elk van de internationale regio's. Op veel plekken in Zuid-Azië heeft dit positieve kenmerken tot gevolg zoals multifunctioneel ruimtegebruik en het toe-eigenen van een deel van de buitenruimte door bedrijfjes. Daarnaast zou Nederland inspiratie kunnen halen uit de manier waarop op gebouwniveau

invulling wordt gegeven aan persoonlijke vormgeving en het opzetten van bedrijvigheid aan huis. Door meer ruimte te bieden aan persoonlijke vormgeving zou er ook meer ruimte kunnen worden geboden aan verschillende behoeften in privacy van andere nationaliteiten, die (gedeeltelijk) verklaard kunnen worden vanuit het bestaan van diverse sociale culturen.

Andersom kunnen internationale regio's op bepaalde vlakken ook van Nederland leren. Het zou voor internationale regio's van grote waarde zijn als er aan de hand van stadsplanning meer aandacht zou worden besteed aan herkenbare structuren en onderscheid in districten. Daarnaast zou het voor internationale regio's van positieve invloed zijn als er met een grotere consequentheid aandacht zou worden gegeven aan het ontwerpen van (niet-)stationaire voorzieningen, ook rondom grondgebonden woningen.

Bovengenoemde bevindingen zijn verwerkt in de Conceptenwijzer (hoofdstuk zes) die, afhankelijk van de mate van sturing, verschillende concepten toont waarmee kan worden ingespeeld op de factoren. Aan de hand van deze Conceptenwijzer zijn er op zes schaalniveaus verschillende keuzes te maken in de mate van sturing, waardoor het mogelijk is om op een bepaald schaalniveau bijvoorbeeld meer inspiratie te halen uit internationale regio's en andersom.

Diversiteit in bebouwing

Toe-eigening door bedrijf

Shared-space

Stationaire voorziening

INGREDIËNTEN- LIJST

De volgende Ingrediëntenlijst vormt een totaaloverzicht van ruimtelijke kenmerken die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. De lijst kan gebruikt worden om een beeld te vormen van de wijze waarop een regio invulling geeft aan de zes factoren die bijdragen aan de totstandkoming van een thuisgevoel. Daarnaast biedt deze Ingrediëntenlijst een collectie ingrediënten die ontwerpers kunnen gebruiken om tot een ontwerp te komen die een thuisgevoel stimuleert. De legenda van pagina 34-35 vormt de basis voor deze lijst maar is aangevuld naar aanleiding van de bevindingen die gedaan zijn tijdens de beeldanalyse. Deze aanvullende kenmerken worden verder toegelicht onder 'aanvulling op literatuur'.

Leeswijzer

Alle ruimtelijke kenmerken uit de Ingrediëntenlijst zijn onderverdeeld in diverse hoofdonderwerpen die gekoppeld zijn aan vijf schaalniveaus. Alle ruimtelijke kenmerken komen uit het literatuuronderzoek, tenzij deze is gemarkeerd met (*), dan is dit kenmerk toegevoegd aan de totaallijst naar aanleiding van de internationale beeldanalyse. Van enkele ruimtelijke kenmerken is de tekst grijs. Dit zijn ruimtelijke kenmerken die genoemd zijn in de literatuur maar niet naar voren zijn gekomen tijdens de beeldanalyse.

Wanneer een ruimtelijk kenmerk van positieve invloed is op één van de factoren wordt dit aangegeven met een cirkel in de kleur van de desbetreffende factor. Hierbij is niet gekeken naar de mate van positieve invloed.

Daarnaast wordt elk ruimtelijk kenmerk beoordeeld op de relevantie voor de drie maten van sturing uit de Conceptenwijzer, die volgt in hoofdstuk 6. De mate van sturing waar het ruimtelijk kenmerk voornamelijk aan is gerelateerd staat aangegeven in een cirkel met een (1), (2) of (3) erin. Wanneer een ruimtelijk kenmerk onafhankelijk is van de mate van sturing staat deze aangegeven met een afbrekingsteken (-).

Tot slot is bij elk ruimtelijk kenmerk aangegeven of het ruimtelijk kenmerk is opgenomen in de selectie Inspiratiepagina's die gevonden kunnen worden in hoofdstuk 6. Wanneer dit het geval is, is het ruimtelijk kenmerk gemarkeerd met een vinkje en staat er genoteerd op welke pagina de desbetreffende Inspiratiepagina gevonden kan worden. Niet elk ruimtelijk kenmerk is opgenomen in de Inspiratiepagina's. Hier is voor gekozen wanneer er onvoldoende (relevante) foto's voor dit ruimtelijk kenmerk naar voren zijn gekomen tijdens de (inter)nationale beeldanalyse.

De analysemethode is er bijvoorbeeld onvoldoende in geslaagd om aan de hand van luchtfoto's een compleet en inspirerend beeld te vormen van de aantrekkelijke en directe routes in een regio, waardoor deze ruimtelijke kenmerken niet zijn opgenomen in de inspiratiepagina's. Wanneer er geen of onvoldoende (relevante) foto's zijn betekent dit dus niet per definitie dat dit verschijnsel zich niet voordoet in de onderzochte regio's. Daarnaast zijn er ook enkele kenmerken, zoals goed begaanbare bestrating, die wel duidelijk naar voren zijn gekomen in de beeldanalyse maar waarvan de vormgeving redelijk voor zich spreekt en/of al voldoende aan bod komt in de overige Inspiratiepagina's.

Legenda

* = Ruimtelijk kenmerk is toegevoegd n.a.v. de beeldanalyse

Grijze tekst = Ruimtelijk kenmerk genoemd in de literatuur maar komt niet naar voren in de beeldanalyse

● Sociale verbondenheid

● Geborgenheid

① Relevant voor 'mate van sturing' één (sterke overheidssturing)

② Relevant voor 'mate van sturing' twee (gemiddelde sturing)

③ Relevant voor 'mate van sturing' drie (sturing door particulier)

- Ruimtelijk kenmerk dat bestaat onafhankelijk van de mate van sturing

● Voorspelbaarheid

● Leefstijl & cultuur

● Personalisatie

● Walkability

NETWERK	Factoren	Sturing	Inspiratie
Structuur			
Grid (gepland)	●●●●●	①	✓ pag. 85
Symboliek (symbolisch of symmetrisch)	●●●●●	①	✓ pag. 86
Organisch gepland (vrij invulbaar grid)*	●●●●●	②	✓ pag. 87
Organisch gegroeid*	●●●●●	③	✓ pag. 88
Hiërarchie in wegen			
Door afmeting en bestrating	●●●●●	①	✓ pag. 90
Enkel door afmeting*	●●●●●	②	✓ pag. 91
Onderscheid tussen districten			
Thema in architectuur (d.m.v. kleur, materiaal of vorm)	●●●●●	①	✓ pag. 93
Wegenstructuur (d.m.v. scheidende hoofdwegen)*	●●●●●	①	✓ pag. 94
Thema in inrichting openbare ruimte (d.m.v. materiaal of (groene) inrichtingselementen)	●●●●●	②	
Voorspelbare routing			
Kruispunten met een onderscheidend karakter	●●●●●	①	
BUURT			
Routing			
Aantrekkelijke routes (op netwerk- of buurniveau)	●●●●●	-	
Directe route (op netwerk- of buurniveau)	●●●●●	-	
Voorzieningen			
Uitingen op straat (evenementen, demonstraties)	●●●●●	-	
Broedplaats of vrijplaats	●●●●●	-	
Speelvelden en sportplekken	●●●●●	-	✓ pag. 98
Religieuze voorzieningen	●●●●●	-	
Collectief groen (dat uitnodigt om te gebruiken)	●●●●●	①②	
Voorzieningen geclusterd*	●●●●●	①②	✓ pag. 99
Voorzieningen verspreid door de wijk*	●●●●●	③	✓ pag. 100
Herkenningpunten			
Bijzonder gebouw of object	●●●●●	-	✓ pag. 102
Opvallende reclame	●●●●●	-	✓ pag. 103